

KMETSKO-FEUDALNI ODNOSI  
NA KOMORSKIM IMANJIMA U VINODOLU I  
GORSKOM KOTARU NEPOSREDNO PRIJE  
MARIJOTEREZIJSKE REGULACIJE

1. Bečki dvor je tokom čitavog 18. stoljeća izvodio s manjim ili jačim intenzitetom reforme u gotovo svim oblastima tadašnjeg društva. Na to je bio upućivan samim, istina laganim, ali stalnim društvenim razvitkom, potrebama koje je taj razvitak sobom donosio, kao i vlastitim nastojanjem i željom da se akomodira imanentnoj logici društvenog kretanja i da ga sad jače a sad slabije podstiče i maksimalno iskoristi u svom interesu, interesu izgrađivanja i definitivne afirmacije apsolutne monarhije i svih onih gospodarskih i političkih institucija, odnosa i sl. koji bijahu tijesno povezani uz nju. Bilo je, svakako, najteže prodrijeti reformama tamo gdje su se najviše stvarala i dijelila materijalna dobra – u oblast poljoprivrede (agrara) i u odnose koji su se na tome i povodom toga zasnivali između feudalaca i kmetova. Ne samo da je tu otpor feudalaca bio *najjači* već i sama agrarna proizvodnja, koja bijaše okovana kmetским odnosima, sapeta staleškim privilegijama i feudalnim zemljišnim monopolom, zavisna od prirodnih elemenata, nije bila pogodno polje za apsolutističku intervenciju. Pa ipak je tokom nekoliko decenija centralna državna intervencija *suzila*, iako nije eliminirala, privilegije feudalaca te izvršila nešto drugačiju raspodjelu proizvoda neposrednih proizvođača između vladara kao gospodara glavne državne blagajne, feudalaca i kmetova. Dvorske reforme postajale su sve radikalnije i dublje, a njihovi društveno-ekonomski učinci stvarniji i blagotvorniji. Mnogi su dotadašnji odnosi korigirani, izmijenjeni, drugačije oblikovani i usmjereni, istina najviše u korist samog Dvora.

2. Tadašnja feudalna Hrvatska ide u red onih zemalja Austrijske Monarhije koje su bile poodavno uvučene u opći plan dvorskih reforma, i na njenu su se teritoriju relativno rano počeli uvoditi mjesni, regionalni, zemaljski urbari i slični propisi, kojima su se regulirali i utvrdi-

vali kmetsko-feudalni odnosi iz oblasti agrara (pa i drugih oblasti).<sup>1</sup> Čitava je naime Hrvatska, a napose njena Vojna krajina, tvorila tada izdašno i eksploativno područje vojnih obavezanika, kojih je broj u pojedinim ratnim pothvatima (npr. u ratovima 1741–1748. i 1756.–1763) mogao iznositi i do 50.000.<sup>2</sup> Upravo ta činjenica upućivala je Bečki dvor, naročito počevši od suvladarstva Josipa II, da posveti njenu pučanstvu i uvjetima njegova života potrebnu brigu da bi ga sačuvao za sebe kao vojnike i kao plaća kontribucije. U tom bijaše jedan od glavnih razloga za dvorsku intervenciju kako na području tadašnje građanske Hrvatske tako i na njenu teritoriju Vojne krajine. Bilo je, dakako, još i drugih krupnih i sitnih povoda i razloga za intervencije i reforme iz centra: klasna borba između privilegiranog feudalnog elementa (staleža) i politički bespravnog seljaštva, nemiri i bune kmetova, kolonizacija, neprestani sporovi s tuđim i nasrtljivim generalima, trvenje i rivalstvo u samoj staleškoj klasi i napokon otpor staleža centralističkim zahvatima i mjerama – sve je to podsticalo Dvor najprije na povremene, a kasnije na stalne i radikalne intervencije u kmetsko-feudalnim odnosima.

3. Dvorske reforme nisu imale svugdje podjednake učinke. U tom pogledu postojale su velike razlike između naših pojedinih mjesta (sela) i pokrajina. Te razlike nisu uvjetovale samo konkretne potrebe za intervencijom, već i mogućnosti i izgleda na njen povoljan i uspješan ishod. Svakako su inokosna vlastelinstva, ma koliko su na njima postojale potrebe za državnom intervencijom, pružala neznatne mogućnosti i izgleda za njen uspjeh. Feudalac nije trpio ničijeg, pa ni monarhova miješanja u odnose kojima su kmetovi bili vezani uz njega. Drugačije je bilo na komorskim (uopće državnim) imanjima u Vinodolu i Gorskom kotaru; tu, naime, nije bilo onih krutih prepreka i smetnja koje su inače vezane uz imanja pojedinih feudalaca.

Ovim radom želim pridonijeti osvjetljavanju i ocjeni *materijalnih uvjeta* života pučanstva na komorskim imanjima u Vinodolu i Gorskom kotaru,<sup>2</sup> zatim njegovih *obaveza* koje su nastajale iz tih uvjeta prema Komori, kao i onih *mjera* i *zahvata* kojima su se nastojali ti uvjeti po-holjšati, a obaveze korigirati i ublažiti u vrijeme koje je prethodilo općoj urbarijalnoj regulaciji Marije Terezije (1780).

<sup>1</sup> Balthasari Adami Kereselich, *Annuae 1748–1767* (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 30, Zagrabiae 1901, passim); I. Ačadi, *Istorija vengerskoga krestpostnogo krestijanstva*. Moskva 1956, str. 212–249; Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb 1950.

<sup>2</sup> Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest II*, Zagreb 1908, str. 127–153; Josip Matasović, *Die Briefe des Grafen Sermage aus dem Siebenjährigen Kriege*, Zagreb 1923.

<sup>2</sup> O povijesti tih krajeva i njihovih pojedinih mjesta vidi: Marko Kostrenčić, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb 1956; Giovanni Kohler, *Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume*, vol. 1–3, Fiume 1896; Emilije Laszowski, *Gorski Kotar i Vinodol*, Zagreb 1923.

## NEKI MATERIJALNI IZVORI ŽIVOTA STANOVNIŠTVA I NJEGOVE OBAVEZE U KAŠTELANATIMA

Tokom druge polovice 18. stoljeća sve manje je devastacija, epidemija i drugih nevolja u Vinodolu; jenjavaju stari sporovi i tvrvoja na njegovim granicama, a život Vinodolaca ulazi u fazu mirnijih i sređnijih prilika. Komora kao posjednik i gospodar Vinodola potpomaže sređivanje prilika, pokušava u njih unijeti i izvjesne novine. U tu svrhu ona povremeno registrira materijalne faktore, uočava i ocjenjuje mogućnosti za ove ili one novine, za ove ili one mjere. Pristupa se istina, blagim, ali trijeznim i dugoročnim procjenama i zahtavima.

### I. Stanovništvo

Tadašnje fiziokratsko učenje svratilo je pažnju prosvjetiteljskih vladara i drugih faktora na pučanstvo, i to kao na proizvodni (radni) i vojni elemenat te kao na placa poreza. Ono je postepeno nalazilo i svoje pobornike i zagovornike također na Bečkom dvoru i oko njega. Pod utjecajem fiziokratskog učenja i konkretnih i urgentnih potreba monarhije dolazilo se do saznanja i mišljenja i na Dvoru da je poljodjelstvo glavna privredna grana gdje se stvaraju materijalna dobra jedne zemlje i njeno bogatstvo uopće. Zemlja kao proizvodno sredstvo, a pučanstvo kao radni elemenat tvore pri tome osnovne i nerazlučive uvjete i činioce.<sup>2a</sup>

Tako je i Komora često puta u svojim većim ili manjim pothvatima dotada, a pogotovo otada, kalkulirala sa stanovništvom, ili čak pri tome polazila od njega. Bilo je to, dakako, u skladu s pažnjom koja je bila okrenuta prema stanovništvu, kao i s naporima koji su činjeni na njegovu uvećavanju kako u čitavoj monarhiji tako i u našim krajevima.<sup>3</sup>

<sup>2a</sup> Eric Roll, Povijest ekonomske misli, Zagreb 1956, str. XXII-XL, 102-110; L. Sommer, Die österreichischen Kameralisten I/II, Wien 1920-1925, Fiziokratska učenja, kao i mnoga druga tadašnja napredna mišljenja, našla su najvidentniji izraz u raznim mjerama i odlukama Josipa II, a napose u njegovim odlukama o katastru (1785), prema kojima se imalo registrirati i premjeriti sve zemljište rustikalno i domínikalno i podjednako oporezovati počevši od I. XI 1789. prvo i drugo. U centru tih odluka stoje zemlja i ljudski elemenat kao dva nerazlučiva činioca u stvaranju materijalnih dobara.

Vjerojatno je pod znatnim utjecajem fiziokratskih ideja bio i Josip Hajnocy, jedan od jakobinskih teoretičara i vođa, kad je već godine 1778. predlagao preko Ugarske kancelarije Mariji Tereziji da se ukine kmetstvo u Banatu i na svim erarskim dobrima, »što bi trebalo da bude uvod za slične propise na teritoriju čitave države« (Vaso Bogdanov, Hrvatska revolucionarna pjesma iz god. 1794. i učešće Hrvata i Srba u zavjeri Martinovičevih jakobinaca - Starine JAZU knj. 46, str. 369).

<sup>3</sup> Konrad Schönemann, Oesterreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia, Bd. I, Berlin (J?). Dovoljno je navesti samo dva dokumenta koji su zabranjivali iseljavanje stanovništva iz okvira Austrijske Monarhije, pa da se shvati koji su smisao i ulogu pridavali dvorski krugovi ljudskom elementu, njegovu uvećavanju i zadržava-

Bilo je Komori, nadalje, jasno da stanovništvo tvori nezamjenjivi faktor u stvaranju rente. Ma koliko bilo zemlje na raspolaganju, ona nije bez živog ljudskog rada nosila ništa. Ona tvori samo jedan od osnovnih preduvjeta da se pribavi ova ili ona korist. Pri tome je čovječiji rad nenadoknadiv; on je jedini u stanju da zemlju oplodi. Ulogu je ljudskog elementa u tadašnjem društvu aforistično izrazio Nikola Škrlec ovako: »ubi populus, ibi obolus«.<sup>4</sup>

Stanovništvo je snaga koja pokreće i nosi savkoliki gospodarski i politički život. Ono daje radne i potrošačke jedinice; o njegovoj količini, kakvoći, *djelatnosti*, i o njegovim *oruđima* ovisio je intenzitet i stepen iskorišćivanja zemlje i drugih prirodnih elemenata. O tome je ovisila stopa i količina rente koju je Komora mogla ubrati. Renta je pak činila *srž* odnosa između Komore i kmetova. Napokon, porast stanovništva bio je jedan važan preduvjet za oveća gospodarska postignuća.

Iz toga rezultira ona racionalna i svrsishodna politika Komore prema uvećavanju stanovništva na njenim imanjima.

I nama naš predmet u neku ruku diktira da podemo u svojoj analizi od stanovništva, od njegove količine i strukture, da ga dovedemo u odnos s materijalnim faktorima i da ga ogledamo u proporcijama raznih tereta.

Tablica I je prikladna za izvlačenje različitih zaključaka. Iz nje se razabire da je od cjelokupnog stanovništva bilo 8779 muškaraca, a 8582 žene, dakle 197 manje negoli muškaraca. Djece je bilo do 12 godina 6377 ili 37%, a stanovnika starijih od 57 godina bilo je 1762 ili cca 10%. Ovaj posljednji broj ukazuje na to da je malo stanovnika preživjelo više od 60 godina.

Natalitet se kretao oko 42%, a mortalitet 25%. U pojedinim kaštelanatima porast i smrtnost bijahu vrlo različiti i promjenljivi.

Bilanca je prirasta stanovništva, kako se vidi, pozitivna za sve kaštelanate osim hreljinskog i bibrirskog. Ali i u njima je opadanje stanovništva više prolaznog i epidemiološkog karaktera negoli odraz stalnih tendencija (vidi tab. II).

Muškaraca se rodi više i više ih umire negoli žena. Prirodni prirast iznosi godišnje za cjelokupno stanovništvo 169 muškaraca i 134 žene, svega dakle 303 osobe (cca 17%), a imigracija iznosi samo 18 osoba.

Broj brakova i obitelji raste brže negoli se grade kuće (tablica I). Pet stotina i pet porodica je bez vlastite stambene kuće, to su mladi bračni

uju u području svojih zemalja. Jedan od ranijih takvih dokumenata bio je reskript Marije Terezije od 19. VII 1762, kojim se zabranjivalo iseljavanje stanovnika sa teritorije tadanje Hrvatske i Ugarske, a pokušaji se teško kažnjavali. Prvi pokušaj i grijestup kažnjavao se sa 5 godina robije u okovima, drugi sa 10, a treći gubitkom života. Drugi je dokument bio patent Josipa II, od 16. VIII 1784, kojim je taj problem detaljno reguliran.

<sup>4</sup> Govori držani prigodom instalacije rektorā, Zagreb 1876/77. - »Govor nastupajućega rektora dra Blaža Lorkovića« str. 33-34. (Škrlec je u toj stvari bio još konkretniji, pa je tražio od svakog stanovnika da vrši neko zvanje ili posao koji ga može hraniti, jer tko nije u takvom položaju, pada na teret države).

TABLICA 1

Broj kuća, obitelji, službenika, svećenika, trgovaca i stanovništva u šest komorskih kaštelanata (1770)<sup>7</sup>

p n o	samostani	kuće	obitelji s kućom	obitelji bez kuće	c. k. oficijali	gospodstinski služitelji	svećenici	osobe koje žive od vlastitih sredstava	trgovci	Dob, spol i bračno stanje puka																u k u p n o				
										od 1 do 12 god.		od 13 do 25 god.				od 26 do 40 god.				od 41 do 56 god.				od 57 do 66 i više god.				sve ga		
										muški	ženski	m.		ž.		m.		ž.		m.		ž.		m.			ž.		muški	ženski
												oženjeni	neoženjeni	udate	neudate	oženjeni	neoženjeni	udate	neudate	oženjeni	neoženjeni	udate	neudate	oženjeni	neoženjeni		udate	neudate		
1	102	102	6			1	1			105	130	16	62	24	46	55	10	51	5	38	1	31	7	28	5	13	7	322	314	636
	1030	1030	85	18	17	29		60	1100	995	134	410	142	363	506	56	502	71	251	20	245	79	220	46	188	145	2867	2730	5597	
	480	480	8	3	3	4		12	422	430	97	129	136	105	221	20	225	21	119	10	103	35	73	18	74	54	1131	1183	2314	
2	1089	1009	138	2	1	42	10	7	1019	860	117	400	142	279	413	71	463	68	265	30	234	81	167	81	139	225	2625	2491	5116	
	673	489	198	1	1	21			490	493	102	195	97	184	264	42	268	29	158	14	159	36	44	36	39	77	1368	1382	2750	
	157	150	70	3	13	2			172	161	60	42	41	80	101	18	94	22	23	3	22	8	29		40	14	466	482	948	
<b>p n o</b>	<b>3</b>	<b>3531</b>	<b>3260</b>	<b>505</b>	<b>27</b>	<b>36</b>	<b>99</b>	<b>10</b>	<b>79</b>	<b>3308</b>	<b>3069</b>	<b>526</b>	<b>1238</b>	<b>582</b>	<b>1057</b>	<b>1560</b>	<b>217</b>	<b>1603</b>	<b>216</b>	<b>854</b>	<b>78</b>	<b>794</b>	<b>246</b>	<b>561</b>	<b>186</b>	<b>493</b>	<b>522</b>	<b>8779</b>	<b>8582</b>	<b>17361</b>

(skraćeno = AB) fasc. 60-A, 1770, 31, XII - Državni arhiv Z-AZ). Pri sastavljanju spisa i izvođenju matematičkih operacija o nekoliko matematičkih grešaka. Nadalje, taj spis svojim kvantitativno odstupima od ranijeg sličnog spisa (Acta consilii regii sc. 26 No 155 - DAZ), ali s obzirom na vrijeme, zatim na kriticirani to sve ne umanjuje njegovu vrijednost za izučavanje predmeta u cjelini.

Indirektni podaci koji se iskorišćuju u ovoj radnji obuhvaćaju ojam i opseg Vinodola. Nestalnosti njegova opsega naročito je administrativna podjela i povremene korekcije te podjele. Zbog

toga je otežana egzaktnija upotreba ovih ili onih podataka sa tog područja, jer se uvijek jasno ne razabire da li se oni odnose na širi ili užu opseg spomenutog područja.

<sup>7</sup> Detaljnije o fužinskom kaštelanatu vidi: Ivan Erceg, Prinosi za upoznavanje ekonomskog i pravnog položaja kmetova fužinskog kaštelanata u drugoj polovici 18. st. (Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 2, Zagreb 1959, str. 227-262). U ovom su radu istaknute Fužine, Lič i Lokve samo pri osvjetljavanju onih pitanja koja su se zasnivala na zajedničkim i nerazlučivim kvantitativnim podacima za sva komorska dobra u Vinodolu i Gorskom kotaru, ili ondje gdje se nastojalo komparacijom dobiti egzaktniji rezultat.

TABLICA 1

Broj kuća, obitelji, službenika, svećenika, trgovaca i stanovništva u šest komorskih kaštelanata (1770)<sup>5</sup>

Kaštelanat	samostani	kuće	obitelji s kućom	obitelji bez kuće	c. k. oficijali	gospoštinski služitelji	svećenici	osobe koje žive od vlastitih sredstava	trgovci	Dob, spol i bračno stanje puka																	
										od 1 do 12 god.		od 13 do 25 god.		od 26 do 40 god.		od 41 do 56 god.		od 57 do 66 i više god.									
												m.		ž.		m.		ž.		m.		ž.					
										muški	ženski	oženjeni	neoženjeni	udate	neudate	oženjeni	neoženjeni	udate	neudate	oženjeni	neoženjeni	udate	neudate				
Trsat . . . . .	1	102	102	6		1	1			105	130	16	62	24	46	55	10	51	5	38	1	31	7	28	5	13	7
Bakar . . . . .		1030	1030	35	18	17	29		60	1100	995	134	410	142	363	506	56	502	71	251	20	245	79	220	46	188	145
Hreljin . . . . .		480	480	8	3	3	4		12	422	430	97	129	136	105	221	20	225	21	119	10	103	35	73	18	74	54
Vinodol <sup>6</sup> ) . . . . .	2	1089	1009	138	2	1	42	10	7	1019	860	117	400	142	279	413	71	463	68	265	30	234	81	167	81	139	225
Bribir . . . . .		673	489	198	1	1	21			490	493	102	195	97	184	264	42	268	29	158	14	159	36	44	36	39	77
Fužine <sup>7</sup> ) . . . . .		157	150	70	3	13	2			172	161	60	42	41	80	101	18	94	22	23	3	22	8	29		40	14
<b>U k u p n o</b>	<b>3</b>	<b>3531</b>	<b>3260</b>	<b>505</b>	<b>27</b>	<b>36</b>	<b>99</b>	<b>10</b>	<b>79</b>	<b>3308</b>	<b>3069</b>	<b>526</b>	<b>1238</b>	<b>582</b>	<b>1057</b>	<b>1560</b>	<b>217</b>	<b>1603</b>	<b>216</b>	<b>854</b>	<b>78</b>	<b>794</b>	<b>246</b>	<b>561</b>	<b>186</b>	<b>493</b>	<b>522</b>

<sup>5</sup> Acta Buccarana (skraćeno = AB) fasc. 60-A, 1770, 31, XII - Državni arhiv Zagreb (skraćeno = DAZ). Pri sastavljanju spisa i izvođenju matematičkih operacija sastavljaču se potkralo nekoliko matematičkih grešaka. Nadalje, taj spis svojim kvantitativnim podacima ponešto odstupa od ranijeg sličnog spisa (Acta consilii regii Croatiae = ACRC fasc. 26 No 155 - DAZ), ali s obzirom na vrijeme, zatim na kriterije po kojima su koncipirani to sve ne umanjuje njegovu vrijednost za izučavanje i sagledavanje našeg predmeta u cjelini.

<sup>6</sup> Neki direktni i indirektni podaci koji se iskorišćuju u ovoj radnji obuhvaćaju sad širi, a sad užu pojam i opseg Vinodola. Nestalosti njegova opsega naročito je pridonijela komorska administrativna podjela i povremene korekcije te podjele. Zbog

to ga je otežana egzaktnija upotreba ovih ili onih podataka sa tog područja, jer se uvijek jurno ne razabire da li se oni odnose na širi ili užu opseg spomenutog područja.

<sup>7</sup> Detaljnije o fužinskom kaštelanatu vidi: Ivan Ereeg, Prinosi za upoznavanje ekonomskog i pravnog položaja kmetova fužinskog kaštelanata u drugoj polovici 18. st. (Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 2, Zagreb 1959, str. 227-262). U ovom su radu istaknute Fužine, Lič i Lokve samo pri osvjetljavanju onih pitanja koja su se zasnivala na zajedničkim i nerazlučivim kvantitativnim podacima za sva komorska dobra u Vinodolu i Gorskom kotaru, ili ondje gdje se nastojalo komparacijom dobiti egzaktniji rezultat.

TABLICA II

Kretanje stanovništva s obzirom na porođaj i smrtnost

kaštelanat	rođeno			umrlo			prirast i opadanje		
	m.	ž.	Sve- ga	m.	ž.	Sve- ga	m.	ž.	Sve- ga
Trsat . . . . .	16	12	28	12	5	17	+ 4	+ 7	+ 11
Bakar . . . . .	170	39	259	69	30	99	+101	+ 59	+160
Hreljin . . . . .	46	43	89	64	63	127	- 18	- 20	- 38
Vinodol . . . . .	120	98	218	28	22	50	+ 92	+ 76	+168
Bribir . . . . .	42	39	81	56	33	89	- 14	+ 6	- 8
Fužine . . . . .	26	34	60	22	28	50	+ 4	+ 6	+ 10
<b>Ukupno:</b>	<b>420</b>	<b>315</b>	<b>735</b>	<b>251</b>	<b>181</b>	<b>432</b>	<b>+169</b>	<b>+134</b>	<b>+303</b>

parovi smješteni kod roditelja muža ili žene ili nekog trećeg. Tri stotine sedamdeset i jednoj kući ili su namijenjene druge funkcije a ne stambene, ili su neupotrebjljive.

Postoje i težnje roditelja da zadrže i očuvaju pod istim krovom što više radne snage. Ali još uvijek su obitelji malene s obzirom na to da na svaku otpada 4,6 članova, a na svaku kuću dolazi oko 5 članova.

U kaštelanatima bilo je nadalje 7434 (ili 43%) neaktivnih stanovnika, sasma ili djelomično uzdržavanih.

kaštelanat	muški	ženski	svoga
Trsat . . . . .	104	213	317
Bakar . . . . .	1007	1304	2311
Hreljin . . . . .	496	672	1168
Vinodol . . . . .	847	1260	2107
Bribir . . . . .	413	667	1080
Fužine . . . . .	216	235	451
<b>Ukupno:</b>	<b>3083</b>	<b>4351</b>	<b>7434</b>

Pada u oči da je veći broj žena (za 1268) negoli muškaraca koje su nesposobne (»untauglich«) za rad. Pri utvrđivanju radne sposobnosti pored niske i visoke dobi uzimala se u obzir fizička kondicija i zdravstveno stanje (invaliditet). U kaštelanatima je bilo skoro dvostruko više potrošačkih nego proizvođačkih jedinica.

## 2. Agrarna i neagrarna radinost u materijalnoj osnovi pučanstva

Materijalni izvori iz kojih je vinodolsko pučanstvo crpilo dobra za održavanje svoje egzistencije bijahu raznorodni, a po svojoj jačini i izdašnosti promjenljivi. Vidjeli smo, naime, da se od 17.361 stanovnika samo 79 bavi trgovinom.<sup>8</sup> To su osobe koje se bave trgovinom kao glavnom svojom djelatnošću. Šezdeset trgovaca smješteno je u bakarskom, 12 u hreljinskom, a 7 u vinodolskom kaštelanatu. Tri su kaštelanata bez trgovaca. Obavljala se dakako trgovina (kretanje robe i novca) mimo spomenutih trgovaca i njihovih dućana. U to vrijeme još nisu bile jako odijeljene funkcije proizvodnje i prodaje, one su se često stjecale u istoj osobi. Kmetovi su obično bez posrednika prodavali svoje proizvode i nabavljali robu za svoju kuću. Mnogi su od njih povremeno vodili posredničku trgovinu solju, ribom, mirodijama, žitom, stokom, medom i dr. između gradova i luka Hrvatskog primorja i *trgovišta* hrv.-ug. zaleđa.

Bile su 63 osobe koje su vukle dohodak iz državne, odnosno komorske blagajne. To su viši i niži kaštelanatski službenici; njima je njihov status pribavio solidnu materijalnu podlogu, veliki utjecaj i ugled. Oni su uz trgovce i jače obrtnike izrastali u potencijalne buduće buržoaske poduzetnike i visoke državne činovnike.

Najzanimljivije je svakako to da se od zemlje mogla izdržavati u ovih šest kaštelanata samo 161 osoba.<sup>9</sup>

kaštelanat	broj osoba	kaštelanat	broj osoba
Trsat . . . . .	10	Vinodol . . . . .	33
Bakar . . . . .	60	Bribir . . . . .	24
Hreljin . . . . .	20	Fužine . . . . .	14

Ukupno 161

To su osobe koje su mogle podmiriti svoje svakodnevne potrebe plodovima sa zemljišta, što su ga obrađivale.

<sup>8</sup> »Handels Leute und Kramer« (AB, ibidem). Podrobnije se ne može puno reći o strukturi i obimu trgovine, iako smo uz pomoć Uprave JAZU prikupili podosta arhivske građe o njoj u domaćim arhivima. Međutim nas inducije te građe upućuju na spise Trgovačke intendancije u Trstu, koji se nalaze u Tršćanskom državnom arhivu, što je posve i razumljivo, jer je Trgovačka intendancija u to vrijeme i na tom dijelu našeg teritorija vodila gospodarsku politiku.

<sup>9</sup> »Von allen diesen ernähren sich lediglich mit Gründen...« (AB, ibidem).

TABLICA III  
Distribucija stanovništva po zanimanjima u vanašnjoj rodinosti

Kastelanat	tesari	pilari (»Sammer«) <sup>1)</sup>	krojači	obučari	stolari	kovači	kolari	lončari	ličtoci	zidari	nadničari (»Tag-Löhner«)	ugljenari i drvosječe	klesari	ribari	mornari	brodograditelji	veslari	bačvari	mlinari	bravari	staklari	preradivači i tig. duhana	krznari	mesari	muški
																									51
Trsat . . . . .		5	3	3	1					6	260													9	4
Bakar . . . . .	124	172	24	11	6	10			1	108	2292		12	68	189	20	1	7	1		2			7	12
Hreljin . . . . .	4	6		1	3	6				24	966	7	2	45	48	2								3	2
Vinodol . . . . .	13	169	7		1	5		3		102	2099	8	4	142	6			14	2	1			6	70	
Brižir . . . . .	3	83				3				16	1368		1	59				4							13
Fažane . . . . .	23	36			2	5	2				298	86							1	1					12
<b>Ukupno:</b>	<b>167</b>	<b>471</b>	<b>34</b>	<b>15</b>	<b>13</b>	<b>29</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>1</b>	<b>256</b>	<b>7283</b>	<b>101</b>	<b>19</b>	<b>314</b>	<b>243</b>	<b>22</b>	<b>1</b>	<b>25</b>	<b>4</b>	<b>2</b>	<b>2</b>	<b>13</b>	<b>2</b>	<b>25</b>	<b>113</b>



Postavlja se pitanje: odakle je ostalo stanovništvo podmirivalo svoje potrebe i koji bijahu izvori njegove materijalne egzistencije? Odgovor na to daju sljedeći kvantitativni podaci.<sup>10</sup>

Tablica III pruža dragocjene podatke o životu pučanstva. Iz nje se može dobiti dovoljno jasna slika o gospodarskoj orijentaciji i diferencijaciji stanovništva; ono ulazi sve više u proces raslojavanja, koje je već toliko napredovalo da se više ne može sa sigurnošću govoriti o nekadašnjem klasičnom i naturalnom gospodarstvu. Nekadašnje autarkično kmetsko gospodarstvo ulazi u fazu propadanja i *preobražaja*. Iz njega izrasta novo gospodarstvo koje je znatno uvučeno u robno-novčane odnose, podvrgnuto tržištu i igri njegovih zakona. Osim 161 osobe koje podmiruju svoje potrebe iz zemlje, zatim 79 trgovaca, 10 rentijera, 63 službenika i 99 svećenika, bavi se stalno ili povremeno 9766 (ili 55%) stanovnika različitim zanatima i drugim neagrarnim djelatnostima; od toga otpada na obrt i slične radinosti 2483 (14%), a na nadničare («Tag-Löhner») 7283 (41%). Značajnim su brojem za ono vrijeme zastupani mnogi zanati, napose u kaštelanatu bakarskom i vinodolskom, što je opet odraz života i djelovanja grada, njegove luke i prometa u njima. Učinci se toga zapažaju daleko izvan lokalnih, pa i regionalnih okvira. Uz ostalo, svakako je pri tome igrao važnu ulogu činjenica da su se u gradovima i lukama Hrvatskog primorja stjecali interesi kako primorskog tako i kontinentalnog stanovništva; iako u to vrijeme, zbog politike Bečkog dvora (Trgovačkog vijeća) nije bila suviše jaka veza između duboke pozadine i mora.

Nije neznatan broj onih koji crpu materijalna dobra za svoju egzistenciju iz mora. To su 314 ribara, 243 mornara i 22 brodograditelja. Riba se lovila koliko za vlastitu ishranu toliko i za tržište, jer ako se posoli, ona stiže na daleka unutrašnja tržišta. Komora je (1777) ubrala od ribolova 8109 for. 27 kr. (bilo da je ribolov izdavala u zakup, bilo da ga je sama eksploatirala). To govori za to da je ribolov bio jako razvijen, naročito na tunu pomoću tunolovki.<sup>12</sup> God. 1788. bakarska je općina izdala Franji Ksaveru Orebiću svoje tunere (tunolovke) u zakup na 6 godina, uz uvjet da joj plaća godišnju rentu (zakupninu) od 2200 for.<sup>13</sup> Iako je ribolov jako ovisan od prirodnih elemenata i krije u sebi vazda velike rizike, ipak je zakupnicima taj posao bio unosan.

Mornari su plovili na svojim vlastitim, ali ponajviše na tuđim brodovima. Oni su vezali svoju egzistenciju uz tu granu pomorske privrede. Njihov broj nije bio malen (243). Nešto kasnije (1777) nalazimo samo u Rijeci iz spomenutih kaštelanata preko 100 imatrikuliranih mornara kojima bijaše glavno zanimanje plovidba.<sup>14</sup>

<sup>10</sup> Ibidem.

<sup>12</sup> Acta cameraia (skraćeno = AC) fasc. 1330/ad No 94 - Državni arhiv Rijeka (skraćeno = DAR).

<sup>13</sup> Matija Mažić, Prilozi za poviest grada Bakra, Sušak 1896, str. 34-37.

<sup>14</sup> I Erceg, Stanje pomorstva grada Rijeke u vrijeme reinkorporacije (1776/77) (Zbornik Hist. instituta JAZU, vol. 3, Zagreb 1960, str. 406).

Sigurno je da se nadničari, čiji je broj prelazio potrebe kraja, nisu mogli izdržavati samo od nadnice, ne zbog toga što je nadnica bila osrednja, već stoga što oni nisu mogli izbiti svaki dan nadnicu, koliko zbog niske potražnje radne snage, toliko zbog vremenskih prilika i mnogobrojnih svetkovina koje su se tada svetkovale. Kod većeg broja bila je vjerojatno još uvijek zemlja i stoka glavni izvor njihovoj egzistenciji, a nadnica samo kao dopunski prihod, a samo za manji broj bilo je obrnuto. Obilje radne snage u svakom slučaju dobro je došlo Komori u realizaciji njenih privrednih planova u Hrvatskom primorju.

Žene su također zastupane u vanagrarnoj djelatnosti, doduše ne u onolikom broju kao muškarci. Tako se 445 žena nalazi u radnom odnosu s Weitenhülerovom fabrikom platna (*»Leinwand Fabrique«*) u Bakru,<sup>15</sup> bilo da su radile za nju kod svojih kuća, bilo da su radile u samoj njoj; zatim, one služe kao djevojke u imućnijim kućama. Ženske i muške služinčadi ima 228 osoba. S obzirom na ponudu broj nije velik, ali je velik s obzirom na one koji mogu držati služinčad.

Teško je, naravno, s matematičkom tačnošću utvrditi u kojoj su mjeri svi ti stanovnici crpili materijalna sredstva za održavanje svoje egzistencije iz navedenih zanata i drugih neagrarnih radinosti, i da li su ta zanimanja bila glavni izvori njihovih prihoda ili samo dopunski, nuzzarada. Svakako količina zemlje i stoke, broj čeljadi u kući, razina potreba i mogućnost zarade odlučivali su u kojoj će se mjeri ukučani neke porodice uposliti u nepoljoprivrednim djelatnostima. Nije se kídalo sa zemljom, iako nije pružala dovoljno sredstava za život. Od kuće se odlazilo, ali se njoj vazda vraćalo i tu provodio veći dio života. Zemlja je tada bila u cijeni ne samo kod neposrednog obrađivača-kmeta već i kod trgovca i kod zanatlije, jer se zemlja smatrala kao »neuništivi« kapital. Mnoge zanatlije (krojači, obućari, stolari, te kovači, kolari, lončari, staklari, krznari, mesari i dr.) crpili su stalni i »puni« dohodak od svoga vanagrarnog posla. Neki su pak obavljali svoj »zanat« u obliku kućne radinosti, za koju su u kaštelanatima postojali povoljni uvjeti koliko s obzirom na sirovine, toliko i s obzirom na tržište koje je moglo apsorbirati proizvode. Valja ipak istaknuti da uza svu ekonomičnost i rentabilnost, koju je već tada pokazivala neagrarna proizvodnja i radinost, kmet se obično laćao nje kad mu nije polazilo za rukom da u svom gospodarstvu kompenzira nedostatak obradive zemlje stokom.

### 3. Stočni fond

Za tadašnje stočarstvo, koje se uzgajalo na pretežno ekstenzivnoj osnovi, bilo je potrebno dvoje: velike površine pašnjaka i dovoljno vode. U kaštelanatima bilo je jednog i drugog, ali ne suviše. Visoke, guste i neprohodne šume nisu bile prikladne za ispašu, a naročito bijahu ne-

<sup>15</sup> U detalje te manufakture ne možemo na ovom mjestu ulaziti koliko zbog nepotpunosti podataka, toliko i zbog toga što prikaz o njoj spada u prikaz o općem stanju manufakture u čitavom Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, uključujući tu Rijeku i Karlovac.

upotrebljive za krupnu stoku. One su donekle pružale hranu (list) uglavnom kozama. Naprotiv, ovce su pasle po blagim i niskim brdima, koja nisu bila suviše pokrivena gustim i neprohodnim šumama. Krupna stoka pasla je na podnožju brda, u dčcima, a njen radni dio, koji se upotrebljavao za vuču i prijenos robe, dobivao je pokatkad hranu na jaslama. Pored toga su na količinu i kakvoću stoke znatno utjecale klimatske prilike, tržišna konjunktura, stočne bolesti (*lues animalium*) i dr.

TABLICA IV

*Stanje stočnog fonda u kaštelanatima (1770)<sup>16</sup>*

kaštelanat	konja	mula	magaraca	volova	krava muzara	trogodišnje junadi	koza	ovaca	svinja	svega
Trsat	17			20	7	20		248		312
Bakar	603			206	45	522	1799	5195	1	8371
Hreljin	39			232	22	283	850	2801		4227
Vinodol	152	360	120	541	592	597	2170	8648	42	13222
Bečbir		352	230	212	17	17	700	3216	5	4749
Fužine	191		1	369	203	166	119	1885	12	2946
UKUPNO	1002	712	351	1580	886	1605	5638	21993	60	33827

Pri izvođenju zaključaka iz tablice IV valja imati na umu da u nju nije unijeta mlada živina (telići, janjad i ždrjebad) do 2 godine zbog njezine jake promjenljivosti. Nju je tadašnja statistika obično ispuštala ako fiskalni razlozi izričito nisu tražili da se unese. Ali za našu analizu ti su podaci dovoljni.

Realnu vrijednost i značaj toga stočnog fonda možemo dobiti tek onda kad ga ogledamo u odnosu na broj kuća i stanovnika (vidi tablicu V).

Tablica V odražava prilike u kojima se uzgajala stoka i interes kmetova prema pojedinoj vrsti stoke. U jednakoj mjeri nisu postojali posvuđa jednaki uvjeti za uzgajanje stoke (npr. u trsatskom i fužinskom kaštelanatu). U svim je kaštelanatima interes kmetova bio posvećen radnoj stoci, pomoću koje su prenosili i prevozili kako svoje vlastite proizvode tako i *tudu robu*. Priliku za prijevoz i prijenos robe pružali su

<sup>16</sup> AB fasc. 60. - K tome valja još pribrojiti 2605 košnica pčelaca, i to u Bakru 456, na Trsatu 30, u Hreljinu 156, Grižanima, Beogradu i Kotoru 775, Driveniku 444, Zagonu 375, Bribiru 364 i Fužinama 5 (ACRC fasc. 26 No 153).

TABLICA VII

Podavanja u novcu i naravi<sup>132</sup>  
(mjere su uzete u zaokruženim brojkama)

Grižane, Belgrad i Kotor				Drivenik				Novi i Zagon				Bribir				Fužine				Lič				Lokve				Svega			
f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan
45	10			149	4			115	26			285	58			45	52			131	11			40	51			1547	10		
								303	44						102													386	57		102
63	36			100				117	42			102															973	58			
01	42'			95	31							145	41							50							483	48			
34		134		10	12									223													44	12			
			120			56																					328	48	497		
							41																	15			11	20			
																272											15				161
14	28	134	120	354	47	56	41	536	52			533	39	223	102	317	52			181	11			55	51			4063	7	497	263

TABLICA VII  
 Podavanja u novcu i naravi<sup>32</sup>  
 (mjere su uzete u zaokruženim brojkama)

Vrsta podavanja	Trsat				Bakar				Hreljin				Grižane, Belgrad i Kotor				Drivenik				Novi i Zagon				Bribir				f.
	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.				
Čemljarina	77	53			102	59			252	46			345	10			149	4			115	26			285	58			45
Dgnjišćina					83	7															303	44					102		
Šobota					340	40			150				163	36			100				117	42			102				
Travarina, sulj									90	54			101	42 <sup>1</sup>			95	31							145	41			
Đaća:																													
od ribolova													34				10	12											
„ vina (gornica)			8		328	48					76			134				56								223			
„ ulja	11	20																											
„ žita																													
„ krčme																												272	
<b>UKUPNO:</b>	<b>89</b>	<b>13</b>	<b>8</b>		<b>855</b>	<b>34</b>			<b>493</b>	<b>40</b>	<b>76</b>		<b>644</b>	<b>28</b>	<b>134</b>	<b>120</b>	<b>354</b>	<b>47</b>	<b>56</b>	<b>41</b>	<b>536</b>	<b>52</b>			<b>533</b>	<b>39</b>	<b>223</b>	<b>102</b>	<b>317</b>

1. tomu još u naravi 105 ovaca.

Poradi toga kao i poradi potpunijeg nvida u strukturu podavanja i dobivanja osnove za njihovo poređivanje, donosimo ih u obliku tabele (tablica VII).

Tablica VII pruža iscrpan pregled o konkretnim veličinama i vrstama tereta koje su naši kmetovi snosili i podmirivali u jednoj godini (1769); njeni podaci omogućuju dalje i temeljitije osvjetljavanje čitave prirode podavanja.

Trsat plaća zemljarinu (koja sadržava i neke oblike zakupa)<sup>33</sup> i daću od ulja u novcu, a u naravi daje samo i to neznatnu, gornicu. Zemljarina se tada odinjeravala po raznim kriterijima: po veličini, po bonitetu i po smještaju zemljišta, zatim po jednogodišnjem ili višegodišnjem njegovu prinosu, a često puta se utvrđivala i poprijeko. Robotu u to vrijeme Trsat nije davao, iako je g. 1757. bila utvrđena i otkupljena za 50 for. po godini. Očito je o tome u međuvremenu došlo do posebnog poravnania između gospoštije (ili viših organa) i kmetova. Robota je, istina, u Trsatu bila obično manja negoli u drugim mjestima Hrvatskog primorja. Nije bila od velike potrebe za gospoštiju, jer je često nije mogla racionalno realizirati.<sup>34</sup> Sami pak podložnici neobično su se odupirali davanju robote, što je posve razumljivo ako se imaju na umu njihovi izvori materijalne egzistencije.<sup>35</sup> Međutim, kao rijetko gdje u tom kraju, davali su šestinu ili četvrtinu od zemljišnog uroda.<sup>36</sup>

Bakar plaća sva podavanja u novcu: zemljarinu (koja se inače naziva »novicza«), ognjišćinu, robotu i gornicu. Zemljarina je manja za 33 for. nego što je bila utvrđena (1757). Međutim pojavila se naknadno ognjišćina, koja se prije nije spominjala. Ona je rezultat naknadnih i posebnih poravnavanja. U bakarskoj gospoštiji plaća ognjišćinu (»podi-

<sup>33</sup> Arhiv JAZU D-CXXVI-95; ACRC fasc. 26 No 155 - Već samo nabranjanje mjesta, a ne kaštelanata, pokazuje da je ta tabela sastavljena po drugim izvorima i drugačije negoli one od I do VI. Takvo koncipiranje nametnuli su njeni podaci koji su prikupljeni po nešto drugačijem kriteriju. No sve to nije bitno za naš rad, kao ni to da među njima postoji izvjesna neujednačenost. (Vedro je iznosilo oko 56 litara, a požunski vagan kretao se od 25 do 45 kg; ovisilo je, dakle, o vrsti žita koja se važe.)

<sup>34</sup> Kmetovi su na Trsatu, u Crkvenici, Grižanima, Belgradu, Kotoru, Briberu i drugdje osim komorske zemlje uživali i crkvenu (samostansku), za što su također plaćali određenu svotu novca ili izvjesnu količinu naturalija. Tako je iznijeto za trsatske kmetove ovo: »Item ex fundatione Franzepaniana. ejusdem domini: subditi possidendi certa tenuta Ecclesiae Tersactensi donata. et ab his annue eidem Ecclesiae dependunt f 38×53...« (Arhiv JAZU D-CXXVI-95; Andrija Rački, Povijest grada Sušaka. Sušak 1929, str. 87-144).

<sup>35</sup> Rački, o. c. str. 64-66; Lopašić, o. c. str. 151.

<sup>36</sup> Rački, o. c. (passim). Trsatska je gospoštija bila dugo u zakupu pojedinih zakupnika. Kako je prelazila iz ruku jednog u ruke drugog zakupnika, tako se mijenjao i intenzitet eksploatacije. Gospoštija pruža dobar primjer kako je svaki novi zakupnik pokušavao da mu se zakupnina što prije vrati i da se što brže obogati. Najzanimljivije je da su se za postizavanje toga skoro svi zakupnici služili (naročito, u samom početku sticanja gospoštije) vanekonomskim mjerama, koje su se obično razbijaile o otpor kmetova. To je neobično radikaliziralo kmetove na Trsatu, pa su oni gotovo stalno i otvoreno bili u sukobima sa zakupnicima.

<sup>37</sup> Rački, ibidem; Lopašić, o. c. str. 154.

miczu») samo određena kategorija podložnika, tzv. Vlasi.<sup>37</sup> To su stanovnici na sjeveru gospoštije, na granici Gorskog kotara. Ranija otkupnina robote ostala je ista, 250 forinta, samo su kmetovi međuvremeno otkupili i blaže i sitne oblike robote (prenošenje pošte i dr.) za 90 for. 40 kr., svega dakle za 340 for. 40 kr. Gornica je prema ranijoj otkupnini (162 for.) porasla na 328 for. 48 kr. Nastalo je to zbog sticanja novih površina vinograda, zakupa i sl., adekvatno tome uvećana je opća suma gornice, a nije, čini se, podignuta i njena eksploataciona stopa.

*Hreljin* plaća u novcu zemljarinu, robotu, sulj (ili travarinu), a u naravi daje gornicu. Tu je ostao isti ključ podavanja koji bijaše ranije.

*Grižane, Belgrad i Kotor* plaćaju u novcu zemljarinu, robotu, zaklet ribolova, sulj djelomice u novcu, a djelomice u naravi, a u naravi daju gornicu i daću od žita. Jedan preostali raniji oblik robote je otkupljen tako da je ona uvećana za 13 for. 36 kr. Gotovo kao nigdje u Hrvatskom primorju bila je suljevina (pašarina, travarina) u grižanskoj gospoštiji ubirana i naplaćivana; uplitanjem različitih i promjenljivih elemenata i momenata nastojala je gospoštija za taj namet stvoriti osnovu i opravdanje. Broj i vrsta stoke, veličina i smještaj pašnjaka, kvalitet njegove trave, cijene i vremenska dob bijahu elementi koji su omogućili gospoštiji da je samo god. 1768/9. ubrala 101 for. 42 kr. i dobila 59 komada muznih ovaca i koza, a 46 komada jalovih. To je bio nesumnjivo teret koji je teško pritiskao i umanjivao stočni fond kmetova. Kod svega toga gospoštija je naročitu ulogu namijenila cijenama. Cijene su bile instrumenat njene gospodarske politike, koje su čas neka pitanja i stvari unjednačivale, a čas razdvajale i diferencirale. Tako su npr. podložnici Belgrada i Kotora plaćali 2 soldina za svaku ovcu ili kozu koja je pasla po planinama (»in alpibus«), a grižanski tri i po soldina. Grižanci su pak imali mogućnosti (ne vidi se jesu li to imali i drugi) da za poneki pašnjak u selu i oko njega dadu pašarinu u naravi ili novcu. Ako broj ovaca ili koza nije prelazio dvadeset, davalo se onda svako petnaesto janje ili jare ili 2 marijaša (1 marijaš = 17 krajcara); a ako je broj prelazio dvadeset ovaca ili koza, mogla se tada dati svaka petnaesta ovca ili koza ili otkupnina od 4 marijaša (= 1 for. 8 kr.)<sup>38</sup> itd.

*Drivenik* plaća u novcu zemljarinu, robotu (i to svotom koja bijaše ugovorena g. 1757), suljevinu i ribolov, a u naravi daću od vina i od žita. Suljevina se naplaćivala od svake muzne krave (kojih je bilo 142 glave) po 6 kr., a od jalove, kojih bijaše 214 glava, po 3 kr.; za pašu se pak u planinama ubiralo, kao i u Grižanima, od svake ovce ili koze 3½ soldina, a u selu i na podnožju brda iznosila je pašarina 4 marijaša za svaku petnaestu ovcu. Paša je u selu i oko njega bila skuplja negoli u planinama. Taksa za ribolov iznosila je 4 marijaša od svake mreže. Bilo je tada devet mreža u zakupu.<sup>39</sup>

<sup>37</sup> A subditis Vlachs titulo podimicza annue penduntur fl(oreni) 83 cr(uciferi) 69/4 (Arhiv JAZU D-CXXVI-95).

<sup>38</sup> Arhiv JAZU D-CXXVI-95.

<sup>39</sup> Ibidem.

Novi i Zagon plaćaju u novcu zemljarinu, robotu i gornicu. Uglavnom je ostala ukupna svota davanja kao što je bila utvrđena ugovorom g. 1763. s neznatnim korekcijama među njima. Zemljarina se utvrđivala prema *bonitetu* zemlje i od svakih se 10, 12 ili 20 hvati zemlje plaćalo pô soldina.<sup>40</sup> Razabire se da su Novljani i Zagonci umjesto daće u vinu plaćali od svake kuće (268) 1 for. 8 kr. Medutim po ugovoru imala je svaka kuća u Novom dati 1 for. 8 kr. za otkup gornice i sulja, dakle za oboje; isto tako za otkup ognjišćine u Zagonu. Zaista samu svota upućuje na to da je obračunato i ubrano i za jedno i za drugo, a ne samo za gornicu.<sup>41</sup> Gornica je imala u Novom poseban evolutivan put. Do god. 1653. davali su Novljani od uroda svojih vinograda petnaestinu, a otad devetinu,<sup>42</sup> koju su ugovorom (1763) otkupili.

Bribir u vrijeme, kako je istaknuto, ugovaranja i zamjenjivanja naturalnih podavanja za novčana u Hrv. primorju, nije se de facto nalazio u okviru upravne organizacije ostalih komorskih gospoštija, već je bio van toga okvira, u zalogu.<sup>43</sup> U vrijeme pak u koje padaju naši podaci na tablici VII (pa i drugi) Bribir se nalazio u posjedu i u upravi komorskih organa.

Zbog toga su podavanja u bribirskoj gospoštiji bila manje čvrsta i fiksna negoli u drugim, ali se jasno razabire nastojanje da se ona dovedu, po uzoru na ostale gospoštije, u istu razinu kakva bijaše u njima.

Bribir plaća u novcu zemljarinu, robotu i suljevinu, a u naravi daje ognjišćinu i gornicu. Bribirani su davali 240 robotnika za obradu gospoštijских vinograda («... le due vigne dominali Braida e Lokai»). To je bila glavna količina robe koju su oni otkupili po 17 odnosno 18 kr. za svakog robotnika. Suljevina, travarina obračunata je za svaku muznu kravu po 5 lira 10 sol., a za jalovu po 4 lire 10 sol. Od sitne se stoke za pašu ubiralo, »nalischi«, 3½ soldina po glavi. Ognjišćina se daje od žita za svako ognjište, osim za libertinsko. Obično su davala 4½ ognjišta jedan požunski vagan. Gornica je iznosila jednu petnaestinu od uroda kmetskih vinograda.<sup>44</sup>

Fužine plaćaju u novcu zemljarinu i zakup od krčama, isto tako Lič daje u novcu zemljarinu i sulj, a Lokve plaćaju također zemljarinu i desetinu od žita (u koju je ubrojena desetina od janjadi).

<sup>40</sup> Praemissorum honorum subditi, a 10 quadratis orgys terreni noviter ex censu dati, aut prius tenti et nondum censuati, solvunt medium solidum, idque a terris 1<sup>ae</sup> classis, a terris porro mediae classis, a singulis 15 quadratis orgy's aequae medium solidum. denique a terreni infimae classis orgy's quippe 20 quadratis, pariter solidum medium ad urbanum conferre obligantur (Ibidem).

<sup>41</sup> «... fu convenuto con li medemi in vigore del contratto sopra citato in data 22 febraro in Buccari l'anno 1763. di voler pagare in esenzione d'esso Jus montanistico et aggravio Sulli Lire 6 per casa quali formano nelle case N° 130 L. 780... siano f: 147'' 20« (Arhiv JAZU XV 25/D I 1 g6).

<sup>42</sup> Lopašić, o. c. str. 142.

<sup>43</sup> Vidi bilješku 18.

<sup>44</sup> Arhiv JAZU D-CXXVI-95; AB C. fasc. 57 A. 1769-1775 - DAZ.

TABLICA VIII

Zemljoobrađivači, zemljišni fond i zemljarina na pojedinim komorskim posjedima

Mjesto	Kmetovi zemljoobrađivači	Staro zemljište			Novo - krčevinsko zemljište			crkveno zemljište			Uzupirano i neopterećeno zemljište	S v e g a			Mjesta sa domaćin i stranin obrađivačima zemlje u s. kv. imaju: zemljara ne f. kr.
		Četv. hvati	for.	kr.	Četv. hvati	for.	kr.	Četv. hvati	for.	kr.		Četv. hvati	for.	kr.	
Bakar — domaći	288	267014	66	34	119669	55	40	25913	17	11	64657	477253	139	25	
Kostrena — domaći	421	420181	120	11	75959	28	9	17904	32	47	74670	588714	181	7	
Draga — domaći	246	142539	52	33	80705	33	2	40942	94	54	39448	303634	180	29	
Ponikve — domaći	302	135652	29	1	312444	97	7	9403	3	30	117835	575361	129	38	
Praputnik — domaći	90	78530	17	10	125430	28	48	1915	2	8	34720	240595	48	6	
— strani	85	84925	19	44	21402	11	16	2340	3	41	40058	148725	34	41	
Hreljin — domaći	524	730444	239	7	83160	26	6	13005	81	24	2525	829134	346	37	
— strani	48	71902	13	19	2954	—	46	—	—	—	6580	81436	14	5	
Trsat — domaći	117	125614	18	19	—	—	—	5985	6	39	9393	140992	24	58	
— strani	83	219552	26	26	—	—	—	10922	21	15	19485	249959	47	41	
Fužine — domaći	80	798863	46	29	159999	45	3	—	—	—	—	958862	91	32	
Lič — domaći	59	986812	107	21	115778	33	47	—	—	—	—	1102590	141	8	
														389320	
														82 „ 47	
														910570	
														360 „ 42	
														390951	
														72 „ 39	

Lokve	— domaći	37	760231	40	—	129140	47	13	—	—	—	—	889371	87	13	
Novi	— domaći	231	401540	116	14	57468	18	27	85845	26	4	—	544853	160	45	
	— strani	37	29915	6	52	771	—	21	—	—	—	—	30686	7	13	575539
Zagon	— domaći	52	126915	81	59	41350	11	16	—	—	—	—	168265	93	15	167 „ 58
Bribir	— domaći	437	1535210	204	30	165131	52	56	—	—	—	—	1700341	257	26	
	— strani	54	35431	6	37	—	—	—	5275	—	34	—	40706	7	11	1741047
Selce	— domaći	102	249390	42	52	21565	5	36	10350	—	9	—	281305	48	37	264 „ 37
Grižane	— domaći	234	673344	162	—	47710	21	6	19475	2	44	—	740529	185	50	
	— strani	273	173022	98	13	180	3	—	7025	—	43	—	180227	98	59	920756
Belgrad	— domaći	111	149169	36	28	49880	12	—	11960	—	25	—	211009	48	53	284 „ 49
	— strani	83	31001	13	30	—	—	—	—	—	—	—	31001	13	30	242010
Kotor	— domaći	182	156380	30	19	11750	3	9	3505	—	7	—	171635	33	35	62 „ 23
	— strani	106	42447	9	38	—	—	—	—	—	—	—	42447	9	38	214082
Drivenik	— domaći	215	393810	132	36	42580	10	46	7775	1	3	—	444165	144	25	43 „ 13
	— strani	59	26275	9	27	1950	—	37	—	—	—	—	28225	10	4	472390
																154 „ 29
Ukupno	— domaći	3728	8131638	1543	53	1639718	530	11	254004	269	5	343248	10368608	2343	9	
	— strani	828	714470	203	36	27257	13	3	25562	26	13	66123	833412	242	52	
SVEUKUPNO:		4556	8846108	1747	29	1766975	543	14	279566	295	18	409371	11202020	2586	1	

bb) Podavanja u mjestima o kojima bijaše riječ formirana su pod utjecajem više različitih okolnosti; ona variraju i mjesno i vremenski, isto tako pokazuju svojom stopom tereta i svojom ukupnom količinom neujednačenost. Zato je njihova društvena i klasna funkcionalnost bila sad blaža a sad oštrija u odnosima između kmetova i Komore odnosno njenih organa.

*Zemljarina.* Kmetovi su u svim gospoštijama, kako se razabire iz tablice VII, plaćali zemljarinu u novcu od svojih zemljišta (*» suis tenutis«* ili *» a terris antiquis«*).<sup>45</sup> Kroz zemljarinu se manifestira suština vlasništva nad zemljom, a njeno prisvajanje predstavlja ekonomski oblik u kome se realizira to vlasništvo. Kmetovi su za samu dozvolu da mogu obrađivati zemlju preuzimali ipso facto i obavezu da plaćaju zemljarinu bez obzira na obradivost ili neobradivost zemlje, na njenu rodnost ili sterilnost; zemljarina u pravilu, ako nije bila drugačije utvrđena, nije *smjela izostati*. U tome je njena konstantnost, koje nije bilo kod drugih podavanja. Ako nije bilo specijalnih uglavaka, desetina npr. od žita ili vinograda mogla je izostati i obično je izostajala ako je urod zbog elementarnih nepogoda i sl. podbacio. Zemljarina je proisticala iz mogućnosti obrađivanja zemlje. Njena se pak stopa i konačni njen iznos u većini slučajeva zasnivao i odmjeravao prema bonitetu, kvalitetu, smještaju i veličini zemlje, njenu prinosu, sporazumu stranaka te posebnim interesima Komore (npr. trgovački ili neki drugi).

Uopće je funkcionalnost zemlje bila mnogostruka. Zemlja nije tvorila samo osnovno proizvodno sredstvo, već su povodom nje i oko nje nastajali između zainteresiranih strana različiti odnosi. Nameće to potrebu da na ovom mjestu u daljoj našoj analizi ogleđamo zemljišni fond, sravnimo i uporedimo stopu i veličinu zemljarine, itd. Tablica na str. 308 i 309. (iz god. 1773-4) pruža sa svojim podacima osnovu za to i za izvlačenje raznovrsnih zaključaka u tom pogledu.<sup>46</sup>

Za razliku od prethodnih tablica tablica VIII više je detaljizirana i više konkretna. Njeni podaci nisu podaci samo nekih gospoštija, već i pojedinih sučija odnosno mjesta.

Prvo, iz tablice VIII razabire se da su pored domaćih posjednika, kmetova, obrađivali zemlju u devet mjesta i strani obrađivači, a to su oni, koji nisu imali u istom mjestu stalni boravak, prebivalište, gdje se nalazilo i zemljište koje su obrađivali. Zapravo, to su bili isti ljudi koje su u jednom mjestu popisali kao domaće, a u drugom, susjednom, ako su u njemu obrađivali zemljište, kao strane obrađivače. Ali od toga je bilo i izuzetaka. Tako su god. 1751. posjedovali i obrađivali zemlju 73 Riječanina na području trsatske, 35 na području bakarske gospoštije, a 22 Ledeničanina držala su i obrađivala zemlju u Novom i Zagonu.<sup>47</sup> Taj se broj zaista stranih obrađivača na komorskim posjedima nije tokom vremena umanjivao, već se lagano uvećavao.

<sup>45</sup> Ibidem.

<sup>46</sup> AB, B F 15 inv. 1-4 fasc. 45 - »Summarischer Extract« (Piscina su se i u ovom dokumentu potkrale matematičke griješke).

<sup>47</sup> Conscriptioens partium Maritimarum ... in Anno 1751 - Protokoli br. 3 - DAZ.

Diferenciranje obrađivača na domaće i strane diktirali su fiskalno-financijski i pravni momenti. Valjalo je za svako mjesto utvrditi njegov zemljišni fond, količinu tereta, a zatim i pojedine nosioce tih tereta i njihova stalna prebivališta radi evidencije i naplate.

Pri obrađivanju zemlje nastajali su različiti odnosi između zainteresiranih strana; strana pak koja prepušta zemljište na obradu bila je Komora i njene gospoštije. Ona je svakako imala interesa da se ti odnosi zasnivanju, odvijaju i rješavaju po pravnim propisima mjesta gdje leže nekretnine (po načelu: *lex rei sitae*). U stvari to su bili njeni propisi. Prvenstveno je to učinjeno poradi obrađivača koji nisu bili pod komorskom jurisdikcijom, za one, dakle, iz Rijeke, Vojne krajine, Kastavske gospoštije i Perlasovih gospoštija.

Drugo, zemljišni fond iznosio je 11,202.020 četv. hvati svih obrađivih i koristonosnih površina. Od toga je u dispoziciji Komore bilo 10 milijuna 922.454 četv. hv., a u dispoziciji crkve 279.566 četv. hv.<sup>48</sup> Fizička se struktura zemljišnog fonda, koja se formirala u dugom procesu melioriranja zemlje, sastojala od 9,125.674 četv. hv. starog zemljišta, 1,666.975 četv. hv. novog krčevinskog i od 409.371 četv. hv. uzurpacija. Bilo je najviše starog zemljišta, koje je iznosilo preko 80% od čitavog zemljišnog fonda. Krčevine i uzurpacije otkrivaju nastojanja i napore neposrednih proizvođača da prošire i uvećaju obradivo i plodonosno zemljište. Sva mjesta osim Trsata imala su manji dio svoga plodonosnog zemljišta u krčevinama, koje su se stvarale teškim i napornim radom kmetova. Bakar, Kostrena, Draga, Ponikve (i ostala mjesta njene sućije), Praputnik, Hreljin i Trsat zaposjeli su i izvjesne zemljišne površine koje su po nadležnim faktorima kvalificirane kao uzurpacije. To su mjesta čiji kmetovi nisu imali više mogućnosti da u samom mjestu ili njegovoj bližoj okolini krčenjem povećaju svoj zemljišni fond. Stoga su bili upućeni da ograđuju i zaposjedaju nekultivirana zemljišta na sjevernom dijelu svojih mjesta prema Gorskom kotaru. Tu su oni stvarali uske i tanke oranice, livade, pašnjake i dr. Uzurpacije su tada obično prethodile krčenju i melioriranju nekog zemljišta.

Iznijeto je već ranije da je na čitavom prostranstvu gospoštija mogla živjeti od zemlje samo 161 osoba. Bio je to zaista mali broj. Ali drugačije nije moglo ni biti kad je, prema gornjoj tablici, još g. 1774. bilo 3728 kmetova kućegazda (uzeti su iz već navedenih razloga u obzir samo domaći zemljooobrađivači) koji su obrađivali i iskorišćivali 11,202.020 četv. hvati (= 8.001 ral, 1 ral = 1.400 četv. hv.) zemljišta veoma različite kakvoće. Prema tome je na svakoga od njih prosječno otpadalo 3.004 četv. hv. ili nešto preko 2 rali zemlje. Ni najbolji gospodar, pa makar nekim sretnim slučajem posjedovao najbolju zemlju, i uz povoljne klimatske prilike nije mogao iz te količine puno izbiti. Bila je to slaba i tanka materijalna osnovica egzistenciji njegovoj i njegove obitelji. Većina njih imala je približno tu količinu zemlje. Bilo je, razu-

<sup>48</sup> K tome valja još pribrojiti 40177 čet. hv. zemljišta trsatskog samostana koje je iskorišćivano pod posebnim uvjetima (AB. fasc. 45).

mije se, kućegazda koji su imali manju količinu zemlje, kao i onih koji su imali veću, tako su npr. u Fužinama imali kmetovi oko 8, u Liču 13. a u Lokvama 17 rali zemlje, itd.

Nastajale su i tu tokom vremena, istina lagane i blage, promjene. Proporcije su se mijenjale. Svravnimo li naše dosadašnje podatke s podacima iz godine 1751, koji su doduše sastavljeni po nešto drugačijem kriteriju i za druge svrhe, neće se dobiti posve egzaktnan uvid u stanje kretanja i promjena, ali ćemo se približiti tomu, otkrit će nam se neke tendencije koje su izrastale. U tu svrhu iznosim kvantitativne podatke o zemljišnom fondu iz godine 1751.<sup>49</sup>

gospoštija	broj kućegazda	rali zemlje	kola sjenokoša	kopača vinograda
Trsat . . . . .	108	163	7	600
Bakar . . . . .	960	898	246	4399
Hreljin . . . . .	377	289	152	282
Drivenik . . . . .	190	235	52	151
Grižane . . . . .	449	671	71	405
Novi . . . . .	219	511	215	562
Bribir . . . . .	454	888	210	761
Fužine . . . . .	114	137	361	—
<b>Ukupno:</b>	<b>2871</b>	<b>3792</b>	<b>1314</b>	<b>7160</b>

Uz ovaj pregled istaknut ćemo, prije negoli pređemo na dalje svrnjivanje i izvođenje određenih zaključaka, samo to da kućegazde u pojednim gospoštijama nisu imali i iskorštavali podjednaku količinu zemljišta. Pada u oči da su kmetovi hreljinske gospoštije bili u tom pogledu iza ostalih. Njihov je, dakle, zemljišni fond u odnosu na njihov broj bio najmanji.

Uporedimo li sada ukupnost ovih podataka s podacima iz godine 1774, nametnut će se izvjesne proporcije:

Godina 1751.				Godina 1774.	
broj kućegazda	rali zemlje	kola sjenokoše	kopača vinograda	broj kućegazda	rali zemlje
2871	3785	1314	7160	3728	8601

<sup>49</sup> Vidi bilješku 47.

Bili bismo dakako više sigurni u naše izvode da je bilo moguće sve podatke o zemljišnom fondu svesti na istorodne nazivnike. Pa ipak se pouzdano može ustvrditi da su evidentne tendencije porasta i kod ljudskog elementa i kod zemljišnog fonda. Istina, taj porast u toku dva decenija nije bio ravnomjeran; stanovništvo, odnosno broj kućegazda rastao je brže negoli se uvećao plodonosni zemljišni fond. Prema tome okućivanje kmetova zasnovano se nešto više na starom zemljišnom fondu nego na novom zemljištu. Vodilo je to, naravno, komadanju i usitnjavanju starih obradivih površina. Ali nisu bili ni mali napori naših kmetova koje su oni ulagali u osvajanje i melioriranje novih zemljišnih površina. Jasno se to razabire iz tablice VIII, u kojoj je registrirano novo-krčevinsko zemljište na 1.666.975 četv. hv. ili 1.190 rali. Ako pri tom imamo na umu da se tada krčevinsko zemljište, izuzevši posebne uglavke, imalo u roku od 6-10-12 godina inkorporirati u stari zemljišni fond i podvrgnuti pravnom režimu koji je za nj vrijedio, može se onda ustvrditi da je novokrčevinsko zemljište koje su kmetovi iskorišćivali god. 1774. bilo *nedavno* djelo njihovih ruku. Uvećavanje zemljišnog fonda, osvajanje novog tla i njegovo melioriranje i kultiviranje napredovalo je manje-više posvud, a naročito je uvećano obradivo zemljište u Fužinama, Liču i Lokvama, odnosno u fužinskom kaštelanatu. Otada pa nadalje agrarni život toga područja bio je prožet i nošen tim istim tendencijama.

Stalni i brži porast stanovništva od uvećavanja obradiva zemljišta produbljivahu nerazmjer između njegovih potreba za zemljom i mogućnosti zadovoljavanja tih potreba u obradivom tlu. Bivali su obrađivači time, pored ostalih činilaca, upućeni na intenzivniju obradu zemlje. Oni su nastojali gnojidbom, svojim oruđima, marljivim radom i pažljivom obradom podignuti plodnost zemljišta i uvećati njegov prinos.

Treće, da bi naše znanje bilo potpunije o zemljarini, o kojoj je već bila riječ, potrebno je još, uspoređujući podatke tablice VIII s ranijim podacima, ukratko iznijeti njeno kretanje, težnju i iznos.

Komora (njeni organi) i crkva kao vlasnice ubirale su zemljarinu. Zemljouživaoci kmetovi plaćaju zemljarinu od svog starog i novoosvojenog krčevinskog zemljišta, dok su uzurpacije, vjerovatno samo dotle dok se njihov status ne uredi, bile oslobođene. Godine 1774. uplatili su kmetovi u ime zemljarine Komori od starog zemljišta 1747 for. 29 kr., a od novog 543 for. 14 kr., svega 2290 for. 43 kr., a crkvi 295 for. 18 kr. - ukupno, dakle, 2586 for. 18 kr. U odnosu pak na svotu zemljarine od 1547 for. 10 kr. iz godine 1768/9. izlazi da je zemljarina na starom zemljištu porasla na 200 for. 19 kr. a zajedno na starom i novom porasla je na 743 for. 33 kr. Međutim za razliku od prethodnih godina, kad zemljarina nije pokazivala tendencije rasta, a naročito ne svojom eksploatacionom stopom, iz ovog se razabire da je ona u roku od 5 ili 6 godina osjetno porasla. Vidjeli smo doduše da je porastao i zemljišni fond, ali zemljarina ipak raste nešto brže negoli se uvećavalo plodonosno zemljište. Izgleda da rektifikacijom god. 1774. nije bio samo obu-

hvaćen veći kompleks zemljišta i pogodan zemljarinom već je njom istodobno izvjesna količina zemlje preklasificirana, iz niže klase podignuta i uvrštena u višu. U tome, čini se, treba tražiti ključ brzem porastu zemljarine od samog obradivog zemljišta. Ali taj porast nije bio u svim mjestima podjednak. Dovoljno je usporediti rezultate tablice VII s rezultatima tablice VIII, pa da se to uoči i konstatira. To je donekle i razumljivo, jer je količina zemljarine, kako je istaknuto, ovisila od *sticaja niza okolnosti*. Iz toga je rezultirala nejednaka i nejedinstvena stopa pri odmjerivanju zemljarine, što se jasno razabire iz tablice VIII. Međutim prosječna stopa zemljarine koja je dobivena unosi izvjestan red u ta oštra divergiranja i omogućuje da se donekle približimo razmjerima koji su postojali između površine obradive zemlje i visine zemljarine (njene stope). Na komorskim posjedima kretala se prosječna stopa ovako: od starog se zemljišta plaćalo za 85 četv. hv. 1 kr. ili za 1 ral 16 kr., od novokrčevinskog zemljišta za 51 četv. hv. 1 kr. ili za 1 ral 28 kr., a na crkvenim imanjima plaćalo se za 16 četv. hv. 1 kr. ili za 1 ral 1 for. 28 kr. Svakako je zanimljivo i pomalo neobično da je novokrčevinsko zemljište bilo teže opterećeno zemljarinom nego staro. Na to je, vjerojatno, s jedne strane utjecalo nastojanje da se ubrza inkorporiranje novog zemljišta u staro i da se tako podvrgne i ostalim daćama, a s druge, htjelo se povećanom stopom djelomice naplatiti iskorišćivanje uzurpacija. Eksploatacijska stopa bila je na crkvenim imanjima *mnogo teža*; tu je kmet za istu količinu i kakvoću zemljišta plaćao preko 5 puta više nego na komorskim posjedima. Uz tako visoku zemljarinu išla je i ubirala se četvrtina (*»Quartalitio in natura«*) od uroda, kojoj inače nije bilo mjesta na komorskim posjedima. Iz ovog primjera nedvojbeno izlazi da je crkva u svojoj eksploataciji išla ispred Komore u Hrv. primorju.

Može se iz svega razabrati da je zemljarina u strukturi podavanja tvorila najveći dio rente na komorskim dobrima.

*Ognjiščina, kućarina.* Bakar, Novi, Zagon i Bribir daju ognjiščinu, i to tri prva mjesta u novcu, a posljednji u naravi. U bakarskoj gospoštiji pogađala je ona posebnu kategoriju podložnika, tzv. Vlahe, a u novljanjskoj ranije samo Zagonce. Počesto se ona prevaljuje na kuću, da se ne bi istraživala i utvrđivala imovna moć platiše - kmeta. Ponekad se ona nameće kući umjesto davanja drugih oblika daća ili njihovih dijelova (npr. u Novom).

*Robota.* Prilikom otkupa robote svako je mjesto za to našlo individualno rješenje. Novac je uglavnom zamijenio ljudski prinudni i neplaćeni rad. Robota pokazuje tendenciju ustaljivanja i postepenog preobražaja i preostalih njenih sitnih oblika u novac. Ona je najprimitivniji i najteži oblik eksploatacije. Za razliku od drugih oblika podavanja *robotava pogađa čovječju ličnost*, čovjeka degradira kao ljudsko biće, *spuštava i koči njegovu društvenu i gospodarsku djelatnost i afirmaciju*. Robotom su se prije njena otkupa obavljali svi poslovi u Hrvatskom pri-

morju,<sup>50</sup> no namjesto ličnog dolaska na rad, mogla se ponegdje dati i zamjena.

*Sulj, travarina, pašarina.* S obzirom na veoma važnu ulogu stočarstva u gospodarstvu kmetova, kao i na relativno povoljne uvjete za njegovo ekstenzivno razvijanje i održavanje bijaše ono ne samo nepresušni izvor materijalnih dobara kmetova u održavanju njihove egzistencije već istodobno i jedan od izvora iz kojeg je Komora svojim organima crpla znatan dio renti. Stočni fond koji je tvorio jedan važan element za odmjeru sulja varirao je gotovo iz godine u godinu, pa prema tome u znatnoj mjeri i količina suljevine koja se mogla ubrati. Tada se broj stoke stalno uvećavao, mada je u njegovu razvoju bilo povremenih stagnacija. U potkrepu toga mogu se navesti slijedeći podaci za područje:<sup>51</sup> trsatsko, bakarsko, hreljinsko, driveničko, grižansko, novljansko, bibrirsko i fužinsko.

Godina 1751.	Godina 1770.	Porast
Volova . . . . . 862	1580	+ 718
Krava . . . . . 1147	886	— 261
Junadi . . . . . 169	1605	+ 1436
Konja . . . . . 715	1802	+ 287
Mula i magaraca . . . . . 485	1063	+ 578
Ždrebadi . . . . . 8	—	— 3
Ovaca i koza . . . . . 16010	27631	+ 11621
Svinja . . . . . 250	60	-- 190
Ulišta pčelaca . . . . . 887	2605	+ 1718
		+ 16358
		-- 459
	Ukupan porast	15899

Kod suljevine kao i kod ostalih podavanja prevagnuo je novčani oblik nad naturalnim, iako je ponegdje ostavljena mogućnost izbora

<sup>50</sup> Arhiv JAZU XV 25/D I 1 g2, 6. (Prema tome kako je koji posao nadolazio, imao se on obaviti. Tada nije moglo biti čvrstih rokova u pogledu davanja robote. Vrijedilo je u nekim gospoštijama više kao nepisano nego pisano pravilo da se u vrijeme nekih poljskih radova, kao što su kosidba, sakupljanje sijena i berba vinograda, ne pozivaju kmetovi na robotu, a pogotovo da se u to vrijeme ne pozivaju na tzv. javnu robotu — popravlanje cesta, čišćenje kanala i sl. Prilikom otkupa robe bijaše utvrđeno da se novčana otkupnina, »relutum«, preda na dan sv. Martina, 11. XI.)

<sup>51</sup> Vidi bilješke 46 i 47.

između ta dva oblika. Pa i tu su se radije kmetovi opredjeljivali za podmirivanje svojih obaveza u novcu negoli u naravi.

Pri odmjerivanju travarine uzimala se u obzir *stoka* i *pašnjaci*; naime da li je stoka krupna (muzna ili jalova) ili sitna (ovca, koza, janje, jare), kolik je njen broj; kakav je, čiji je i gdje se nalazi pašnjak i napokon kakvo je međusobno poravnanje stranaka. To su elementi koji su bili odlučni o visini i vrsti (u novcu ili naravi) travarine. Posvud se razabire jasno kombiniranje i ispreplitanje tih elemenata, a napose u Grižanima, Belgradu i Kotoru. Tako su npr. samo grižanski kmetovi godine 1767. dali Komori (njenoj gospoštiji) u ime travarine 55 muznih i 17 jalovih ovaca i koza (svega 72 komada), a godine 1768. taj se broj popeo na 59 muznih i 46 jalovih (svega 105 komada) ovaca i koza i još k tome u novcu 33 for. 33 kr.<sup>52</sup> Iz toga se primjera vidi da je *servitut* paše, ma koliko on tvorio značajnu materijalnu komponentu u kmetском gospodarstvu, bio istovremeno za kmetove veoma skup. Ali i takav bijaše za njih povoljniji negoli umanjivanje njihova stočnog fonda, jer i najmanje sužavanje toga fonda bilo bi za njih još veće i teže zlo. Za Komoru je naprotiv *servitut* paše bio vrlo koristan, jer je pomoću njega vukla prilično veliku rentu.

Obično se kod naplate travarine u naravi uzimalo svako deseto janje ili jare; od ovaca i koza uzimala se (kako gdje) svaka dvadeseta, trideseta, četrdeseta ili pedeseta glava (ili njen novčani ekvivalent), u novcu se pak naplaćivalo od svakog komada sitnog zuba po 2 solda pa na više, a za krupnu je stoku iznosila travarina od 3 (za jalove) do 6 i više krajcara (za muzne). Napokon se često puta naplaćivao poprečan iznos za travarinu. Od radnih se volova travarina nije davala. Bilo je slučajeva da je travarina ubirana pod nekim drugim oblikom podavanja i da pri tom nije bio važan broj i vrsta stoke, veličina i kvalitet pašnjaka, već neki drugi element (npr. broj kuća). Mogla je travarina iz ovih ili onih razloga izostati. Moglo je to biti poradi ublažavanja negativnih elementarnih posljedica koje je stočarstvo pretrpjelo ili iz drugih motiva gospodarske politike Komore i njenih organa (npr. podizanje stočnog fonda radi izvoza ili opskrbe vojske). I to je pored spomenutih momenata pridonosilo nestalnosti njena apsolutnog iznosa i relativnog opterećenja.

Iz ovoga što je rečeno o travarini može se nadalje uočiti i shvatiti značaj pašnjaka i ispašišta u gospodarskom životu pučanstva Vinodola i Gorskog kotara. Taj je značaj adekvatan *reakciji* kojom bi kmetovi popratili svako sužavanje pašnjaka i ograničavanje ispašišta. Bio bi to svaki put najpotpuniji i najgorčeniји otpor. Svi su pašnjaci bili kamen spoticanja ne samo između Komore i kmetova već i između njih samih, pa i čitavih sela, tako da je često puta zbog žestine i dubine revolta masa dolazilo do intervencije najviših državnih organa.

<sup>52</sup> U to nije uračunato ono što su davali kmetovi Belgrada i Kotora, koji su bili u istoj gospoštiji. Podavanja sviju iznijeta su u tablici VII.

*Gornica.* Pet mjesta daje gornicu u naravi, a jedino Bakar u novcu. Kod nje je dakle prevagnuo prirodni oblik obaveze nad novčanim. Ta činjenica upućuje istodobno na to da je život sa svojom praksom, kao i posebna i naknadna poravnanja zaobilazio ranije *uglavke*. Ipak se ne smije shvatiti i prihvatiti to kao dugotrajna i prevalentna praksa. Naime, ako je jedne godine prevagnuo prirodni oblik, sljedeće godine ili sljedećih godina mogao je, iz bilo kojih razloga, prevagnuti novčani oblik. U to vrijeme, istina, gospoštije su ponešto više pokazivale interesa za prirodni oblik gornice negoli za njen novčani ekvivalent. Konjunkturu vina, porast njegovih cijena, nastojale su one da iskoriste za sebe u svoju korist, a njihov privilegirani položaj u trgovini uvelike im je to i omogućavalo.

Mjerena prirodnim ili novčanim oblikom gornica pokazuje relativni i apsolutni porast. Stopa opterećenja, kojom se oduzima petnaesti dio uroda, nije porasla, već je porasla površina pod vinogradima i sveukupni njihov urod. Bilo je 1751. god. 7.160 kopača vinograda. Vinska je daća općenito bila znatno zastupljena među ostalim podavanjima, a to je i razumljivo, jer je vinodolska dolina već odavna bila poznata kao vinorodna.<sup>53</sup>

*Daća od žita.* U naravi daju daću od žitarica (pšenice, raži, ječma, zobi) Drivenik, Grižane, Belgrad i Kotor, a u novcu Lokve. Samo se za Lokve vidi da su davale deseti dio uroda, dok za druga mjesta dokumenti ne donose podatke. Ipak iz mnogih okolnosti izlazi da su i ona davala desetinu. Jedino su, u tom pogledu, činili izuzetak crkveni posjedi, a ranije i trsatska gospoštija. Tu se stopom opterećenja oduzimalo više od desetog dijela prinosa.<sup>54</sup>

*Ostale daće.* Podavanja od ribolova, ulja i krčama bijahu jako promjenljiva, jer su se obično zasnivala na kratkoročnim konraktima, koji su se od vremena do vremena obnavljali, pa je prema tome i njihova veličina bila ovisna od datih konkretnih prilika (u znatnoj mjeri od ponude i potražnje).

Može se, uzevši u obzir što je navedeno, istaknuti da su kmetovi *pretežno* ispunjavali i podmirivali svoje obaveze u novcu.

Znatno je prevagnula novčana renta nad prirodnom. Umjesto prirodnog proizvoda kmetovi plaćaju njegovu cijenu. Prirodni oblik proizvoda valja pretvoriti u novčani. Samo kad bi imali podmiriti rentu Komori u novcu, apstrahirajući na ovom mjestu ostale potrebe za novcem, kmetovi su morali jedan dio svojih proizvoda pretvarati u robu, iznositi ih na tržište, ulaziti u robno-novčane odnose, po formuli *roba-novac*.

<sup>53</sup> Quae (sc. terrae) mari adjacent, vineis abundant, optimaque vina producent (Arhiv JAZU III d 77). Glavni produkt u Vinodolu bilo je vino. Cijeni se da se njegova godišnja količina kretala od 12000 do 15000 vedara (Spomen-knjga Narodne štamparije Novi Vinodolski, 1958, str. 89; Vincenz Batthyany, Über das Ungarische Küstenland, Pesth 1805).

<sup>54</sup> Vidi bilješku 33, 34. i 35.

Bakar, Novi, Zagon, Fužine, Lič i Lokve daju samo novčanu rentu, a ostala mjesta djelomično u novcu, a djelomično u naravi. Nema nijednog mjesta koje bi davalo samo naturalnu rentu. Važna je to činjenica, jer se, s jedne strane, razabire kako kmetско naturalno gospodarstvo postepeno prerašćuje u tržno, a s druge kako se lagano pretvaraju tradicionalni odnosi između feudalaca i kmetova u novčane odnose.

Vrste daća, kako smo vidjeli, nisu bile posvud iste, a ponešto je i ključ bio različit po kojem su se razrezivale i ubirale. Koliko su se kod toga respektirali ekonomski elementi, toliko i običaji,<sup>55</sup> ranije pravni propisi, naknada poravnjanja i dr.

Ne može se, naravno, reći za neku vrstu daća, da su teške ili lake, jer su sve daće po svojim ekonomskim posljedicama i klasnom sadržaju *teške*. Ekvivalent za svoja podavanja dobivali su kmetovi u mogućnosti obrade tuđe, državne zemlje, a to je za njih značilo, da imaju dati znatan dio svojega proizvoda Komori bez konkretne protuvrijednosti. Komora (sa svojim organima), koja je fungirala kao vlasnik zemlje, nastojala je, kao svaki drugi feudalac-vlasnik, da joj se vlasništvo što bolje ekonomizira i realizira i da njena *renta bude što veća*; naši se, naprotiv, kmetovi u Vinodolu upinju i bore da *podavanja budu što manja*. Između tih oprečnih napora i tendencija, kao i drugih okolnosti, podavanja osciliraju sad jače a sad slabije. Njihova količina i kakvoća bijahu najpresudnije za život i status kmetova. Stoga nije čudo da su svi sukobi, prijevori i dogovori između Komore (i njenih organa) i kmetova uvijek imali svoje porijeklo u podavanjima i da je do sukoba i potresa među njima vazda dolazilo *povodom* podavanja.

c) Iz naše dosadašnje analize izlazi, ako se sva podavanja svedu na novčani oblik i ako se uzmu u obzir elementi koji su bili odlučni za njihovu veličinu i cijenu, da su naši kmetovi u navedenim mjestima davali Komori prosječno godišnje od 6.500 do 7.000 for.<sup>56</sup> uglavnom za posjedovanje i uživanje zemlje. Bila je to vrijednost od 800 do 850 dobrih volova ili deseti dio budžeta tadašnjeg Hrvatskog sabora.<sup>57</sup> Samo iz činjenice što moraju obrađivati tuđu zemlju da bi održali svoju egzistenciju i svoje porodice, kao i iz odnosa koji nastaju povodom obrade zemlje između kmetova i feudalaca, kmetovi su morali davati znatan dio svoga proizvoda (rada) Komori. Bio je to težak teret za svakog od njih i osjetan gubitak za cjelokupno gospodarstvo njihova područja. Materijalna dobra koja su na tom području stvarana rukama naših ljudi nijesu se u cijelosti tu ni trošila ni investirala, već je najveći njihov dio otjecao preko Trsta ili Ljubljane u Beč. Pa ipak za ovu će priliku biti dovoljno istaknuti, ne upuštajući se u opširno dokazivanje i upoređivanje, da je oštrina i stepen eksploatacije bio primitiv-

<sup>55</sup> Na više se mjesta nalazi da se predmeti rješavaju »secondo l'uso antico».

<sup>56</sup> Možda naša procjena, koja se temelji na realnim elementima i pouzdanim okolnostima, nije apsolutno tačna, ali se njome svakako približavamo toj tačnosti.

<sup>57</sup> Z. Herkov, o. c. II, str. 351.

niji i teži u mnogim mjestima i krajevima tadašnje Hrvatske i Slavonije negoli u Hrvatskom primorju na komorskim dobrima.

d) Sada se, napokon, mogu ocrtati okolnosti pod kojima su nastali ugovori između Komore i njenih organa s jedne i kmetova s druge strane o korigiranju i utvrđivanju dotadašnjih podavanja, o zamjenjivanju njihova naturalnog oblika za novčani. Sticaj krupnih i sitnih okolnosti, kako onih koje su već ovladale centralnom državnom politikom, tako i onih koje su postojale ili su nastajale u samom kraju o kojemu je riječ, bijaše odlučan za nastanak ugovorâ. kao i svih onih posljedica koje su te okolnosti sobom donijele. Iz spleta tih okolnosti odabrat ćemo i iznijeti samo neke činioce i intencije koje su, manje-više, pridonijele rješavanju našeg pitanja:

1. U to vrijeme nikla je na Bečkom dvoru misao, kao i mnoge druge, o reformama u agraru, koje su s jedne strane bile društvene (korigiranje kmetско-feudalnih odnosa), a s druge agrotehničke prirode (intenzivnija obrada zemlje i uvođenje novih kultura). Reforme se ni u prvom ni u drugom pogledu nisu mogle provesti na inokosnim feudalnim imanjima, jer je svaki feudalac ne samo držao već mu je dotad bilo i zajamčeno da takvo nešto spada u isključivu njegovu privatnu domenu. Prema tome, ako je Dvor želio da bilo što od svojih zamisli i planova provede na terenu, onda se morao okrenuti k svojim državnim (fiskalnim, erarskim, komorskim i sl.) dobrima. U tom smislu bilo je već ranije glasova i prijedloga. Isticalo se tu i tamo da komorska imanja nemaju samo služiti kao prikladan zalagodavni objekt za dobivanje novčanih pozajmica i saniranje financijskog deficita već je potrebno da služe kao ogledna dobra agrarne proizvodnje za kojima bi se u obradi zemlje povelj feudalci i seljaci.<sup>56</sup> Ishrana brojne vojne armije, potrebe prerađivačke radinosti, potrebe izvoza itd. aktualizirale su čitav taj problem, pa su stoga nadležni faktori, da bi koliko toliko udovoljili tim nastajućim potrebama, poduzimali u početku palijativne, a kasnije radikalnije mjere na državnim imanjima. Naravno, od komorskih posjeda u Vinodolu nije se pri tom očekivala neka bogatija proizvodnja, a ni visoka renta, iako se s ovom posljednjom računalo, već se nastojalo pokazati kako se zemlja može obrađivati i bez prinudne robote i kako bez nje mogu biti uzajamni odnosi između kmeta i feudalca bolji i snošljiviji.

2. Centralna se vlast u pravilu manje osjećala u dalekoj periferiji prostrane Austrijske Monarhije. Obično je Bečki dvor (napose Marija Terezija) taktizirao prema isturenom perifernom području; čuvao se izbijanja nepotrebnih problema, koji bi sobom mogli donijeti nepredvidive, a za državni mir često puta na takvim isturenim tačkama i teške posljedice. Vinodol se nalazio na jednom takvom izloženom i stratiškom području, u susjedstvu hrvatske, turske i mletačke granice. U neposrednoj blizini te tromeđe, na komorskim dobrima, nemiri nisu

<sup>56</sup> HKA, Ungarische Kameralc fasc. 42/1773, 10/1780 - Wien.

bili poželjni, jer su Dvoru mogli donijeti, ako ne teške posljedice, a ono u svakom slučaju neugodne zapletaje. Zbog svega toga Dvor je imao računa da *obzirivije* postupa s tamošnjim kmetovima.

3. U to doba nadležni organi sve više kalkuliraju s našim prekosavskim teritorijem, našom *obalom* i *morem* u Hrvatskom primorju u svojoj gospodarskoj, napose u *trgovačkoj računici*. Iako su, istina, svoje kalkulacije i planove zasnivali više na ambicijama i željama negoli na realnim mogućnostima, ipak je sve to unosilo izvjesne novine u život, neka su se pitanja aktuelizirala, a druga rješavala. Nastojalo se u sklopu toga ublažiti položaj kmetova, uputiti ih i stimulirati na neagrarnu djelatnost, pomorstvo, trgovinu, prijevoz i sl.

Tadašnji centralni i lokalni organi bili su složni u tom da se ugovorima modificiraju osnovna podavanja kmetova. Uglavnom je tu zadaću preuzeo i izvršio na terenu kapetan, odnosno glavni upravitelj komorskih imanja u Vinodolu Antun Zandonati. Pri sklapanju pojedinih ugovora s podložnicima komorskih dobara nije bilo, čini se, većih razmišljanja i teškoća, osim, kako smo istakli i iznijeli razloge, s pučanstvom novljanske gospoštije. Zandonati je kod toga imao prilično široku inicijativu i ovlaštenje, ali u okviru osnovnih smjernica koje je dobivao od Ministerijalne bankovne deputacije u Beču i njene uprave za prihode u Ljubljani. Od strane pak podložnika, pošto bi bio upitan čitav puk i dobivena njegova suglasnost, obično su učestvovali u sklapanju ugovora gospoštijски kancelist, seoski knez, suci, starješine i dekurioni.<sup>59</sup> Premda kmetovi nisu bili i stvarno ravnopravni kontrahenti prema drugoj zainteresiranoj strani, ipak su oni mogli svojim učešćem pri sklapanju ugovora znatno utjecati na njegove odredbe i sadržaj, a to nije bilo nevažno, a napose u ono vrijeme. Ugovori su bili konstitutivne prirode; samim njihovim nastankom nastao je i novi sadržaj u nekim obavezama.

Iz toga novonastalog stanja imala je jedna i druga strana koristi; ugovori su, dakle bili od obostrane koristi.

Državni organi imali su prilično kritičan stav prema dotadašnjim *naturalnim* oblicima podavanja. Realno su uočavali njihove negativne učinke na komorsku rentu, na kmetsko gospodarstvo, uopće na odnos između njih i kmetova. U više navrata su isticali potrebu *zamjene* *naturalnih* oblika podavanja, a naročito robote, koja je postala nekorisna i za sam državni erar, («... queste rabbotte in ora p'u inutili al sommo erario permutare in un'annua pecuniaria contribuzione»)<sup>60</sup> za *novčani oblik*. Kad se to privelo kraju, mogli su oni konstatirati da je državni erar postigao i ostvario veoma plodonosan posao.<sup>61</sup>

Kmetovi se doduše nisu oslobodili tereta, ali su njihovi tereti otad dobili drugačiji sadržaj, postali blaži i za njih snošljiviji. Uvećan je sa-

<sup>59</sup> Arhiv JAZU XV 25/D I 3 d, g2, 3, 6, 9.

<sup>60</sup> Ibidem, g3.

<sup>61</sup> «... mit sehr vielen Vortheil des acerary anstatt sothanen meistens unnutzen Natural- und Personal-Diensten contrahiret worden» (Ibidem, g4).

držaj njihovih stvarnopravnih ovlašćenja, porasla je njihova inicijativa, proširena je njihova poslovna djelatnost, a naročito *capacitas acquirendi*, otvarale su im se realne mogućnosti za racionalnije vođenje gospodarstva i uređenje svakodnevnog života. Mogli su, s obzirom na utvrđeni kvantitet osnovnih podavanja, iskoristiti za sebe u znatnoj mjeri rezultate razvika proizvodnih snaga, porast cijena i dr.

Davanjem novčane rente mijenjali su se tradicionalni odnosi između kmetova s jedne i Komore i njenih organa s druge strane. Namjesto njih nastajali su novčani odnosi unutar kojih je i kmet mogao lakše naći izvor svojoj egzistenciji.

## II

### TRGOVAČKA GOSPOSTIJA

(materijalna osnovica i pravno stanje)

Društveni i gospodarski razvitak, koji je sobom nosio nove tendencije i nove zahtjeve, potakao je Bečki dvor, prvenstveno trgovačke faktore, da zamijeni nosioca upravnog i gospodarskog života na jednom dijelu našeg prekosavskog teritorija uz Karolinu. Zbog toga god. 1766. došlo je do *transakcije* između Dvorskog ratnog vijeća i Dvorskog trgovačkog vijeća, kojom bijaše prepušten tzv. vojnički distrikt (*»Militaris districtus«*), odnosno kraj uz Karolinsku cestu do Vrbovskoga do Mrkoplja, civilnom nosioeu vlasti i uprave, Ministerijalnoj bankovnoj deputaciji u Beču i Trgovačkoj intendanciji u Trstu.<sup>62</sup> Prvi i drugi organ, uz vojne organe, starali su se i prije toga o trgovini u Hrv. primorju i o prometu na Karolini, kao što je i Karlovački generalat poslije toga vodio nadalje brigu o sigurnosti na Karolini.

Time bijaše učinjen jak ustupak nosiocima trgovačkih tendencija na Jadranu, proširen i ojačan njihov utjecaj na unutrašnjost zemlje. Neposredni cilj toga bijaše *unapređenje trgovine*, a posebno *osiguranje i razvitak* prometa na Karolini. Napokon, izuzimanje ovećeg dijela teritorija uz Karolinu ispod vojne vlasti i njegovo uklapanje u okvir komorskih imanja i podvrgavanje civilnoj upravi pospješilo je privrednu integraciju na tom dijelu naše zemlje, intenziviralo povezivanje i promet između morske obale i unutrašnjosti, omogućavalo šire i solidnije gospodarske i druge pothvate.

Da bi prijelaz stanovništva iz vojnog u građanski pravni režim bio što povoljniji i snošljiviji, da bi ono poznavalo svoja prava i dužnosti i da bi se, napokon, postigao postavljeni cilj u oblasti prometa i trgovini

<sup>62</sup> Arhiv JAZU D-CXXVII-5, AB A. (169-201) fasc. 12, M. 4 fasc. 12 (restitucija iz Budimpešte), A. (202-218) fasc. 13; Rudolf Strohal, *Uz Lujzinsku cestu u Zagreb 1935*, str. 54-58, 96-104. Kako je geografskim smještajem Vrbovsko bilo podijeljeno na dva dijela, tako je onaj dio koji je stajao podalje od Karoline, a obuhvaćao je u svemu 21 kuću, ostao i dalje pod jurisdikcijom Vojne krajine (AC fasc. 1331).

ne, izdane su privremene odredbe o njegovim obavezama.<sup>63</sup> Istovremeno pristupila je specijalna komisija izradbi urbara. Nakon što je komisija uzela u obzir i temeljito pretresla sve potrebne elemente, sastavljen je urbar za novu Trgovačku gospoštiju («Komerzial Herrschaft» ili «Kolonien Herrschaft»), a pošto je prethodno dobiven za nj pristanak Marije Terezije, objavila ga je i izdala Trgovačka intendancija u Trstu 4. aprila 1772. godine. Pristupilo se zatim uvođenju urbara u novoj gospoštiji, koja se sastojala od Mrkoplja, Starog Laza, Ravne Gore, Vrbovskog i Sušice. Urbarom se uređuju kmetsko-feudalni odnosi između podložnika spomenutih mjesta (od čega su bili izuzeti stanovnici Sušice) i nove gospoštije (a preko nje i Trgovačke intendancije i Komore).<sup>64</sup>

### *1. Zemljište kao izvor materijalnog života i kao osnova prava i dužnosti*

U spomenutom urbaru, kao skoro u svakom drugom, na prvom se mjestu uređuje odnos prema zemlji, kao osnovnom proizvodnom sredstvu. Prema zemlji je utvrđen dvostruki odnos, odnos gospoštije (Komore) i odnos neposrednih proizvođača-kmetova, tako da iz jednog i drugog odnosa rezultira sadržaj vlasništva, koje je urbarom definirano i razdijeljeno ovako:

Zemlje i kuće predat će se podložnicima kupovnim pravom u vlasništvo – »ad dominium utile« – ali će gospoštiji ostati zauvijek »dominium directum«. <sup>65</sup> Cijena je zemlje limitirana na 4 for. za ral od 1200 bečkih četvornih hvati. Laudemijum<sup>66</sup> od kuće iznosi 4 for.<sup>67</sup> Ne

<sup>63</sup> GF (Pres.) fasc. 27 ad 101; Arhiv JAZU XV 25/D I 3 d.

<sup>64</sup> Urbario delle colonie commerciali sulla strada Carolina continente l'assegnazione o sia vendita de terreni fatto a ciaschedun suddito, e le loro obbligazioni tanto in censi et prestazioni reali, quanto in obliighi personali verso il dominio, a tenore della conventionne fatto sul luogo con cosi sudditi dall' cesarea regia commissione nelli giorni 14. 15. 17 et 18 del mese di settembre 1770. (AB – serija »B« – ante acta Fluminensia). Urbar je pisan talijanskim i njemačkim jezikom; Laszowski. Urbar Komerzialne gospoštije uz Karlovu cestu od god. 1772. (Vjesnik zemaljskog arhiva. 1907, IX str. 102–107).

U Sušici je godine 1766. Franjo Antun Holub podigao staklanu, pa je vjerojatno Dvor privilegijem za staklanu istodobno uredio i status stanovnika Sušice, koji je bio prilagođen potrebama nove proizvodnje, odnosno staklane. Sama činjenica da Sušica nije unijeta u Urbar (najvjerojatnije zato što njeni stanovnici nisu imali obaveza koje bi izlazile iz iskorišćivanja zemlje) i da njegove norme nisu obavezivale n'ene stanovnike govori za to da je njihov položaj bio drugačije ureden negoli ostalih stanovnika u gospoštiji. No, u ovom se radu ne može podrobnije ulaziti u to, kao ni u nastanak manufakture, jer za to s jedne strane ne dostaju svi potrebni podaci, a s druge, metodski ne bi bilo sasna svrsishodno.

<sup>65</sup> »Werden denen Unterthanen die Grundstücke, und Hauser durch Kaufrecht in ihr wahres Eigenthum ad *Dominium utile* übergeben, jedoch bleibet der Herrschaft das *Dominium directum* auf ewig vorbehalten« (Urbar, čl. 1).

<sup>66</sup> O laudemijumu vidi Herkov, o. c. II, pod istim nazivom.

<sup>67</sup> Potrebno je tumačiti čl. 1. i 3. u njihovoj međusobnoj povezanosti.

može se reći, s obzirom na tadašnje cijene nekretnina, da je »otkupna« cijena kućama i zemljištu bila visoka.<sup>68</sup>

Gospoštija je zadržala za sebe pravo *raspolaganja*, ona dakle, in ultima linea, odlučuje u svim odnosima povodom zemlje između različitih pravnih subjekata. Podložnicima je pak uz određene uvjete prepušteno stvarno-pravno ovlaštenje, ovlaštenje upravljanja i korišćenja nekretninama; njima je u neku ruku prepušten ekonomski sadržaj prava vlasništva. Nije to bilo malo, jer sadržaj i opseg ovlaštenja bijahu za kmetove veoma povoljni i snošljivi. Dispozicija inter vivos i mortis causa izlazila je iz tradicionalnih okvira i postajala opsežnijom.

Kmetovi su nadalje imali, u smislu kraljevskih uredaba, puno pravo oporučne raspoložbe.<sup>69</sup> Oni su mogli činiti u pogledu svoga zemljišta i kuća oporučne raspoložbe. Uz odobrenje gospoštije mogli su ih i prodavati. Ako ne bi bilo oporuke, prelazila bi imovina umrlog na agnate i kognate, tako da je ošasnost nastupala samo onda kada nije bilo nijednog agnata i kognata ili kad nije bilo nikakve raspoložbe posljednjeg posjednika.

Kupi li tko nekretnine od baštinika umrlog ili od samog korisnika (posjednika), platit će urbarom utvrđenu cijenu, bilo prodavaocu, bilo, u slučaju ošasnosti, gospoštiji. Bilo je osim toga utvrđeno da se kod svake promjene nosioca posjedovnih odnosa nad nekretninama ima platiti gospoštiji *laudemijum* od 10%.

Podložnik je mogao izgubiti zemljište ako bi nastao jedan od tri slijedeća rezolutivna uvjeta: a) ako kroz tri uzastopne godine ne bi podmirio daće i porez, b) ako bi pustio da zemlja leži pusta, i c) ako bi morao odstupiti posjed zbog duga. Gospoštija je tada bila ovlaštena da provede procjenu i primi novog posjednika na dotično zemljište.<sup>70</sup>

Što se pak tiče krčevina, čija je pravna reglementacija bila upravo aktualna u tom kraju, urbar sadržava samo tadašnja općeusvojena načela. Bilo je prema tim načelima zabranjeno stvarati nove krčevine bez dopuštanja gospoštije. Krčevine su se, prilikom popisa, morale unijeti u urbar, i od toga su časa bile kroz šest godina slobodne od poreza i desetine (»*Steuer und Zehend*«).<sup>71</sup> Moralo se i od njih, prigodom promjene posjednika, plaćati 4 for. po rali i utvrđeni *laudemijum*.

<sup>68</sup> Dva su momenta posebno povoljno utjecala na cijenu i vrijednost zemljišta u gospoštiji; prometna arterija – Karolina i stepen pravne sigurnosti, koji je iz dana u dan bivao jači.

<sup>69</sup> Zanimljivo je da je urbarom bilo propisano da se na nasljeđivanje podložnika ima »*absque restrictione*« protegnuti nasljedni red Karla VI iz godine 1737, koji je uglavnom vrijedio za nasljeđivanje plemstva u Kranjskoj.

<sup>70</sup> Cl. 5.

<sup>71</sup> Cl. 7. (Kasnija su istraživanja povodom tužbi kmetova utvrdila da se gospoštijski oficijali tu, kao i u drugim nekim mjestima, nisu pridržavali toga. Njihova rafinirana metoda zakidanja svodila se obično na to da su rok svakoj kmetskoj egzemp-ciji skraćivali, tj. oni su ubirali podavanja prije negoli je istekao rok oslobođenja.)

Nadalje su bili podložnici dužni za iskorišćivanje i uživanje zemlje godišnje plaćati zemljarinu, i to od svake rali dobre zemlje 30, a od lošije 20 krajcara.<sup>72</sup>

Da bismo dobili potpuni uvid u broj posjednika pojedinih mjesta, u količinu i kakvoću zemlje, u veličinu zemljarine i dr., sakupili smo i sređili podatke o tome, pa ih donosimo u obliku tabele (vidi tab. IX).

Tablici IX skoro nije ni potreban komentar, jer ona sadržava bitne komponente za sagledavanje materijalne osnovice kmetova i sl. Uza sve to mora se u analizi ići još dalje.

Valja istaći da je prosječna veličina zemljišta po posjedniku znatno varirala u pojedinim mjestima:<sup>73</sup>

Mrkopalj	rali	21	hvati	241
Stari Laz	„	14	„	3
Ravna Gora	„	7	„	508
Vrbovsko	„	17	„	332

Nije, naravno, bila odlučna samo veličina zemljišta za ocjenu i vrednovanje jednog kmetuskog gospodarstva, već i njegov kvalitet, sastav, položaj i dr.<sup>74</sup> Obično je razdrobljenost zemljišta velika smetnja njegovu racionalnom i ekonomičnom iskorišćivanju; prema tome, što je usitnjenost veća, time je gospodarska snaga posjeda manja. U tome su postojale velike razlike među kmetovima.

U Mrkoplju otpada na posjednika 3,8 komada zemlje, a svaki je takav komad iznosio prosječno 5 rali 625 hvati: u Starom Lazu 3,5 komada od po 4 rali 1 hvata; u Ravnoj Gori 3,3 komada od po 2 rali 306 hvati; u Vrbovskom pak 1,5 komada od po 11 rali 833 hvata. Najveća je usitnjenost bila u Ravnoj Gori, a najmanja u Vrbovskom. U Vrbov-

<sup>72</sup> »Die Jährliche Steuer und Grundzins so der Unterthane der Herrschaft zu entrichten hat, wird auf 30 Xr. von jedem Tarbau gutten und auf 20 Xr. einen Tagbau schlechteren Grundes bestimmt« (fl. 8) Tako bijaše utvrđeno i privremenom odredbom godine 1767. (GF fasc. 27 ad 101). Međutim, kasnije je bila stopa opterećenja dugo predmet raspravljanja između viših i nižih organa, pa se predlagalo da se stopa zemljarine snizi od 30 na 20 i od 20 na 15 kraje. po jednoj rali zemlje itd. (Arhiv JAZU XV 25 D I 3 d: HHStA Staats-Rath Prot. 1778/1378; HKA Ungarische Kameralre fasc. 42/1779. 10/1780).

<sup>73</sup> U daljoj analizi kvantitativnih podataka iz tablice IX uzet će se u obzir samo oni kućni brojevi koji su nosioci tereta i obaveza prema gospoštiji.

<sup>74</sup> Evo jednog opisa kmetuskog posjeda: N° 9<sup>no</sup> Mattio Czuczulich possiede la casa a terreni seguenti: La casa con orto alla medema contiguo di campi buoni i klaster 125. Confina dall'oriente con la contrada grande. Dall'occidente con N° 8. Da settentrione con la strada Carolina. Dal mezzogiorno con N° 10. Il Terrono giacente in Rabaticchievo Berdo campi 9. Confina dall'oriente con N° 52. Dall'occidente con N° 37. Da settentrione con il bosco. Dal mezzogiorno con N° 53. In terreno situato Pod Čelebatem campi 6. Confina dall'oriente con N° 53. Dal occidente con N° 8. Da settentrione con la strada comune. Dal mezzogiorno con il bosco. Il terreno giacente in Berdo Zakulino campi 5. Confina dall'oriente con N° 53. Dal occidente con N° 16. Da settentrione con N° 8. Dal mezzogiorno con N° 10.

TABLICA IX

Zemljouživaoci, zemljišni fond i zemljarina u Trgovačkoj gospodstiji

Mjesto	Kuć. br.	Zemljouživaoci	Posjeduje zemlje											Plaća zemljarine		
			komada	sa okućnicom				van okućnice				Svega				
				dobre		loše		dobre		loše		rali	č. hv.			
				rali	č. hv.	rali	č. hv.	rali	č. hv.	rali	č. hv.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
MRKOPALJ	1.	Matija Polić	3	1	125			20					21	125	10	30
	2.	Stanislav Kagner	4	1	125			16			4		21	125	9	50
	3.	Matija Stipaničić	4	1	125			20					21	125	10	30
	4.	Luka Radošević Vinkov	4	1	125			20					21	125	10	30
	5.	Kuća bez posjednika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	6.	Marija Lipovac	4	1	125			20					21	125	10	30
	7.	Andrija Matković	4	1	125			20					21	125	10	30
	8.	Ivan Budisalić	4	1	125			20					21	125	10	30
	9.	Mato Cuculić	4	1	125			20					21	125	10	30
	10.	Martin Paškvan	4		1000			16			4		20	1000	9	45
	11.	Josip Radošević	4		1000			20					20	1000	10	25
	12.	Ante Tomić - naslijedio ga sin Mato	4		1000			16			4		20	1000	9	45
	13.	Juraj Radošević	4		1000			16			4		20	1000	9	45
	14.	Josip Budisalić	4		1000			16			4		20	1000	9	45
	15.	Ante Mihelčić	4		1000			15			5		20	1000	9	35
	16.	Juraj Skender	4		1000			17			3		20	1000	9	55
	17.	Nikola Tomić	4		1000			15			5		20	1000	9	35
	18.	Luka Radošević Valentinov	4		1000			13			2		20	1000	10	05
	19.	Pavle Starčević	4		1000			15			5		20	1000	9	35
	20.	Antun Crnković	4		1000			20					20	1000	10	25
	21.	Miho i Pavle Radošević (braća)	3		1000			16		113	3	1037	20	1000	9	45
	22.	Luka Vlahović	3		1000			20					20	1000	10	25
	23.	Antun Crnić Jurjev	3		1000			20					20	1000	10	25
	24.	Josip Baričević	4		1000			16			4		20	1000	9	45
	25.	Luka Kruljac	3		1000			15		600	4	676	20	1076	9	45

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
STARI LAZ	1.	Strazarska kuća	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	2.	Jakov Crnković	4	—	775	—	—	6	935	6	690	14	—	5	35	
	3.	Martin Putrić	4	1	—	—	—	—	6	1020	6	180	14	—	5	45
	4.	Mihalj Gašparac	3	—	—	—	1	367	8	833	4	—	14	—	5	55
	5.	Mato Krapan	3	1	640	—	—	—	7	1160	4	600	14	—	6	—
	6.	Pavao Tomač	3	7	685	—	—	—	3	935	2	800	14	20	6	35
	7.	Mato Gašparac	4	—	483	—	—	—	9	717	4	—	14	—	6	10
			21	11	183	1	367	43	800	27	1070	84	20	36		
RAVNA GORA	1.	Jakov Pogljanić(!)	1	2	690	—	—	—	—	—	—	2	690	1	17	
	2.	Fridrik Leš	4	2	644	—	—	6	926	—	—	9	370	4	38	
	3.	Ana (poslije Josip) Hakl	3	6	294	—	—	—	4	226	—	—	10	520	5	13
	4.	Josip Hakl	4	2	1144	—	—	—	6	256	—	—	9	200	4	35
	5.	Juraj Glaser	4	3	950	—	—	—	5	450	—	—	9	200	4	35
	6.	Gospoštijaska kuća	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7.	Stefan Weissbrod	4	4	800	—	—	—	4	600	—	—	9	200	4	35
	8.	Andrija Šitner	4	4	245	—	—	—	4	1155	—	—	9	200	4	35
	9.	Ivan Bait	3	4	800	—	—	—	4	600	—	—	9	200	4	35
	10.	Diaggio Cades	4	3	870	—	—	—	5	530	—	—	9	200	4	35
	11.	Antun Herlaic	4	3	854	—	—	—	5	546	—	—	9	200	4	35
	12.	Nikola Janez	1	3	470	—	—	—	—	—	—	—	3	470	1	41
	13.	Juraj Kalčić	1	3	470	—	—	—	—	—	—	—	3	470	1	41
	14.	Juraj Paukneht	1	—	600	—	—	—	—	—	—	—	—	600	—	15
	15.	Miko Rosman, poslije Martin Leban	1	1	100	—	—	—	—	—	—	—	1	100	—	32
	16.	Luka Borić	4	2	794	—	—	—	6	476	—	—	9	70	4	31
	17.	Juraj Borić	4	2	964	—	—	—	6	306	—	—	9	70	4	31
	18.	Grgur Beuk	4	2	405	—	—	—	6	995	—	—	9	200	4	35

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
MRKOPALJ	26.	Mihalj Tomić	3		1000			17		3		20	1000	9	55	
	27.	Uršula ud. Marija Stojana Radoševića	3		1000			15		5		20	1000	9	35	
	28.	Juraj Radošević	4		1000			15		5		20	1000	9	35	
	29.	Lovro Žagar	4		1000			14		6		20	1000	9	25	
	30.	Valentin Gašparac	4		1000			15		5		20	1000	9	35	
	31.	Toma Kauzarić	4		1000			15		5		20	1000	9	35	
	32.	Edifizio per le pecore Dominali	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	33.	Nikola Radošević	4	1	300			15		5		21	300	9	47	
	34.	Zgrada za inspektora	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	35.	Bartol Brozović	4	1	450			14		6		21	450	9	40	
	36.	Martin Crnić i Elena ud. Mihajla Ghezan	5	1	450			18		8		27	450	12	20	
	37.	Lovro Starčević	4	1	450			20				21	450	10	40	
	38.	Ivo Katana	4	1	450			15		5		21	450	9	50	
	39.	Grđur Starčević	3	1	450			15		5		21	450	9	50	
	40.	Vinko Sapotil	4	1	450			12		8		21	450	9	20	
	41.	Juraj Jakovac	4	1	450			20				21	450	10	40	
	42.	Kata ud. Martina Radoševića	4	1	640			15		5		21	640	9	55	
	43.	Antun Gregurić	4	1	640			15		5		21	640	9	55	
	44.	Jakov Ponšek	4	1	640			11		9		21	640	9	15	
	45.	Petar Paulić	4	1	640			17		3		21	640	10	15	
	46.	Nikola Haraček	4	1	640			12		8		21	640	9	25	
	47.	Pavao Radošević	4	1	640			11		9		21	640	9	15	
	48.	Vinko Časne	3	1	640			15		5		21	640	9	55	
	49.	La casa Parochiale	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	50.	Antun Crnić	4	1	50			18		2		21	50	10	10	
	51.	Ante Grubišić	4	1	50			15		5		21	50	9	40	
52.	Juraj Dobrovac	4	1	50			11		9		21	50	9			
53.	Ivan Sporar	4	1	50			18		2		21	50	10	10		
54.	Niko Čebuhar	4	1	50			15		5		21	50	9	40		
55.	Mato Stipančić kao seoski sudac ne plaća zemljar.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
			192	53	1180	—	—	820	713	185	563	1060	56	498	22	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
RAVNA GORA															
19.	Franoj Habl		4	2	365			6	1085			9	200	4	35
20.	Josip Stadler, poslije		4	1	94			8	106			9	200	4	45
21.	Josip Baučana		—	—	—			—	—			—	—	—	—
22.	Kuća Kapelana		—	—	—			—	—			—	—	—	—
23.	Petar Čaipauer, poslije		5	5	1004			8	396			9	200	4	35
24.	Ivan Svehlić		5	5	702			8	698			9	200	4	35
25.	Urban Premš		5	5	760			8	640			9	200	4	35
26.	Juraj Šnajder		4	3	790			5	610			9	200	4	35
	Mihajl Kozman		1	1	50			—	—			1	50	3	31
	Urban Kolenc		1	1				—	—			—	—	—	—
VRBOVSKO			79	65	459			112	951			178	210	89	10
1.	Ivan Štiglic, poslije		2	9	891			5	758			17	449	8	20
2.	Tomaz Štiglic		1	13				4	468			17	468	7	57
3.	Mibo Šimun Štiglic		1	11				6				17		7	30
4.	Sime Delac		1	16				2				13		3	40
5.	Mato Mance		1	16				4				20		9	20
6.	Pavle Majetić		1	17				1	662			18	662	9	34
7.	Lovro Heskli		2	1	40			16	133			17	173	8	34
8.	Josip Stiglic		2	15				11		3		17	291	8	15
9.	Stefan Glad		1	4	96			—	—			18	574	8	39
10.	Bartol Štiglic		2	15				—	—			—	—	—	—
11.	Martin Novak, poslije		1	19				2	617			17	517	8	10
12.	Jure Stainhaber		1	15				6				25		11	45
13.	Ivan Gobić		1	15				2				17		8	10
14.	Lovro Mance, poslije		1	16				1				17		8	23
15.	Mato Mance		1	18				1	151			18	151	8	23
16.	Ignacij Sektner		1	16				2				18	27	9	52
17.	Kranjo Stanninger		1	16	27			2	735			18	735	8	52
18.	Ignacij Klainer		2	13				2				22		9	40
19.	Ludovik Stercer, poslije		1	14				2	269		7	18	684	8	40
20.	Ivan Bosić		1	16				2				16	1121	8	40
21.	Ivan Jedrska		1	14				2				—	—	—	—
22.	Antun Stragi		1	14				2				—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
VRBOVSKO	19.	Alesij Bolerob, kovač	1	1	567							1	567	4		
	20.	Grgur Blažević	2	1	655			13	1086	3		18	541	8	44	
	21.	Martin Grgorić	2	2	1167			14				16	1167	8	30	
	22.	Juraj Stiglič	2	2	320			14	246			16	566	8	14	
	23.	Erarska kuća »Mamula«	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	24.	Grgur Pelić, poslije Juraj Bosić	3	4	841				5		7	359	17		7	16
	25.	Franjo Delost, p. sin Grgur	2	1	636				11	812	3		16	248	7	36
	26.	Matija Stiglič, poslije Gregorije Bosović	3	1	312				9	970	6		17	82	7	30
	27.	Ivan Muhvić	1	10		7	828						17	828	7	34
	28.	Martin Stefanac	2	4	332				8		4	1056	17	188	7	44
	29.	Juraj Stefanac	1	13		3	1141						16	1141	7	49
	30.	Matija Blas	1	13		5	924						18	924	8	25
	31.	Juraj Kuncce	1	10	186								16	186	7	4
	32.	Juraj Severinski	2	4	198				8		4	384	16	582	7	31
	33.	Fabijan Cvitković	2			2	745		14	484			17	29	8	8
	34.	Juraj Borić	2	2	1115				12		3	326	18	241	8	35
	35.	Gospoštij kuća za vojsku	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	36.	M.halj Leš	2	11	981				4	208	1		16	1189	8	20
	37.	Ivan Mittag	1	15		1	1080						16	1080	8	8
	38.	Juraj Marković	1	7	1000								7	1000	37	30
	39.	Toma Mareš	1	13		4	914						17	914	8	5
	40.	Ivan Rozman	1	15		5							20		9	10
	41.	Martin Gregurić	2	12	441				1		4		17	441	7	40
	42.	Toma Mušević	2	10	166				3		3	170	16	336	7	36
	43.	Ivan Markeš	1	14		2	584						16	584	7	50
	44.	Luka Cuculić, poslije Lovro Bosić	2	4	450				8		6	65	18	515	8	
	45.	Grgur Baretinčić	2	3	72				8		6	516	17	588	7	40
	46.	Matija Bosić	2	3	726				10		7		20	726	9	8
	47.	Komorska kuća	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	48.	Oficijalska kuća	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				66	428	419	83	930	177	1097	70	169	760	215	390	42
	UKUPNO												2082	501	1014	14

skom je na svaki posjed prosječno dolazilo 1 $\frac{1}{2}$  komad od cca po 11 $\frac{1}{2}$  rali zemlje. To je nesumnjivo velika prednost ispred Ravne Gore.

Seljak obično najviše pažnje posvećuje okućnici. Odatle zapravo počinje intenzifikaciona obrada zemljišta. Ali i u tome je bilo razlike. Veličina okućnice nije bila posvuda jednaka; tako je od cjelokupne zemlje otpadalo na okućnicu u Mrkoplju 5%, Starom Lazu 14%, Ravnoj Gori 36%, a u Vrbovskom 67%. Koncentracija dakle zemljišta oko kuće najjača je u Vrbovskom. Tu se  $\frac{2}{3}$  zemlje nalaze u okućnici.

Istakli smo već da je urbar podijelio sve zemlje na dobre i loše. U urbaru je to prvenstveno učinjeno sa fiskalnog gledišta, a to znači da su tu jedan, dva ili više zemljouživalaca mogli imati istu količinu zemlje, ali ne i iste obaveze, jer iz zemlje koja služi kao osnov za odmjerenje obaveza oni ne crpu u jednakoj mjeri prihode. Pored tih komponenti koje smo gore istakli veoma je važna kakvoća zemlje. S obzirom na kakvoću, analizom smo došli do ovakvog smještaja i raspodjele zemljišta za navedena mjesta:

	Posjeduje zemlje	
	dobre %	loše %
Mrkopalj . . . . .	82	18
Stari Laz . . . . .	65	35
Ravna Gora . . . . .	100	—
Vrbovsko . . . . .	80	20

Dok su naši dosadašnji izvodi bili svi nepovoljni za Ravnu Goru, ovaj posljednji ispaao je za Ravnu Goru veoma povoljan. Ovdje priroda i društvo kao da žele kakvoćom zemlje nadomjestiti njenu količinu i ostalo što joj nedostaje. Uza sve to držimo da je još uvijek zemljišni fond Ravne Gore znatno manji negoli u druga tri mjesta.

Analiza je pokazala da postoji razlika u zemljišnom fondu među spomenutim mjestima, promatrali ga s bilo kojeg gledišta. Isto tako unutar samih mjesta među kmetovima, kako to izlazi iz slijedećeg prikaza, nije zemlja bila jednako razdijeljena.

Broj kmetova, koji posjeduju zemlju: u ralima

	1—2,	2—4,	4—6,	6—8,	8—10,	10—12,	12—14,	14—16,	16—18,	18—20,	20—22,	22—24,	i više
Mrkopalj . . . . .											49	1	
Stari Laz . . . . .								6					
Ravna Gora . . . . .	2	3			17	1							
Vrbovsko . . . . .	1			1					27	10	3	2	

Ako promatramo Trgovačku gospoštiju u cjelini, onda vidimo nejednaku razdiobu zemlje. Naime, jedni kmetovi posjeduju za jedan, dva, tri, pet pa i deset puta više zemlje negoli drugi. Oni su doduše unutar gospoštije pravno jednaki, ali su ekonomski nejednaki. Ekonomska je nejednakost obično vodila pravnoj nejednakosti. Iz toga se nejednakog posjedovanja zemlje može izvući ovaj zaključak: jedni kmetovi imaju manje zemlje, nego što bi je mogli sami obraditi, pa su stoga prisiljeni tražiti druge izvore za održanje svoje egzistencije i prodavati svoju radnu snagu. Drugi, naprotiv, posjeduju zemlje više negoli je mogu obraditi vlastitom radnom snagom (jer nisu imali dovoljan broj ukučana); pa zato oni pokatkad moraju unajmljivati tuđu radnu snagu.

Kmetovi s malo zemlje, čiji broj nije bio velik, nisu mogli držati stoku u onom broju kao oni s velikim posjedima, a bez stoke, bez gnolja, ne može se ni uobičajeno ratarstvo voditi, a kamo li unaprijediti.

Kmetovi pak s većim posjedima imali su živi i mrtvi inventar iznad prosječnog; oni bolje obrađuju zemlju, obavljaju svoju sjetvu brže, na vrijeme iskorišćuju vremenske prilike, lakše dolaze do novca, bave se spekulacijom i sl. Veći posjed omogućuje diferencijaciju i usavršavanje oruđa. Iz njihovih se redova regrutiraju seoski glavari i gospoštijski niži oficijali (lugari, poljari i dr.). Svaka takva i slična čast nešto nosi. Tako je određeno u urbaru za Matiju Stipančića da kao seoski sudac ne plaća zemljarine, a ni desetine («... e come giudice di Mercopail e franco delli censi annnali e della Decima»).<sup>75</sup> U stavci dohodaka kmetova to se ne smije potcijeniti.

Upravo su takve i druge okolnosti dovele do postepenog potkopavanja stare »jednakosti« među samim kmetovima.

## 2. Podavanja

Novčana renta, koja se plaćala za iskorišćivanje i uživanje zemlje, nije bila neznatna. Za 2082 rali zemljišta morali su kmetovi godišnje platiti 1014 forinti. Bilo je među njima više od polovice koji su plaćali 8 i više forinti zemljarine, a to je bila vrijednost kojom se mogao kupiti dobar vol. U stvari to znači da su takvi podložnici morali svake godine, da bi podmirili zemljarinu, bez ekvivalenta dati jedan komad krupne ili više komada sitne stoke.

Urbarom je nadalje određeno da su podložnici obavezni davati desetinu gospoštiji (Komori) od svih vrsta žita, kukuruza («von türkischen Waizen»), kao i od svih tzv. »industrijalnih sitničarija«, a slobodni su od desetine sijena, otave, krumpira, povrća i heljde, ako se ova posljednja sije kao druga sjetva pošto se požnje i pokupi oziroma žito. Gospoštijski oficijali ubirali su desetinu, a kmetovi bijahu dužni je dovesti pred gospoštijiska spremišta.<sup>76</sup>

<sup>75</sup> U to je vrijeme u urbarima bilo sve više takvih izuzetaka koji su postizavani kontraktima (tablica IX Vrbovsko 38) ili su davani jednostranim aktom.

<sup>76</sup> Čl. 9.

Urbar je u svojim odredbama posvetio roboti, iako je nije u pojedinostima reglementirao, razmjerno veliku pažnju.<sup>77</sup> On je za neke poslove specificirao obaveze kmetova iz robote, dok je za druge utvrdio samo okvir.

1. Kmetovi su obavezni pokositi sve gospoštijske sjenokoše, sušiti i spremiti sijeno.

2. Oni su dužni uzdržavati cestu u prometnom (dobrom) stanju; naročito moraju preko zime čistiti snijeg s nje, i to podložnici: a) iz Vrbovskoga, od Kamenskoga do Sušice, b) iz Ravne Gore, od Sušice do Ravne Gore, c) iz Starog Laza i Mrkoplja, od Ravne Gore do vrha brda Slavice.

3. Dužni su nositi pisma i službene spise unutar gospoštijske jurisdikcije, a izvan nje bijahu obavezni nositi Mrkopaljci do Fužna, Vrbovčani pak do susjedne krajiške postaje Gomirja. Ako je službene spise trebalo nositi do Karlovca, bijahu dužni to činiti Vrbovčani uz nagradu od 34 kr. po glasniku.

4. Kmetovi su dužni davati »potrebnu« ručnu i voznu robotu za gospoštijske zgrade (za izgradnju i popravke?), tim da im se ona plati ovako:<sup>78</sup>

a) ručna tlaka muškarca . . . . .	12 kr.
b) ručna tlaka žene . . . . .	10 kr.
c) ručna tlaka djeteta . . . . .	7 kr.
d) vozna tlaka s dva vola i slugom . . . . .	30 kr.

5. Mrkopaljci bijahu još dužni očistiti svake godine »jezero«, koje je služilo za napajanje njihove marve.

Vidi se da je gospoštiji bilo veoma stalo da se njene sjenokoše u pravo vrijeme pokose i da se spremi sijeno; ona je urbarom izričito nametnula obavezu kmetovima da posvrše taj posao, kad to od njih traži. Nije to diktirao samo razlog delikatnosti posla, već prije svega činjenica da je sijeno na Karolini imalo veliku prodnu i da je gospoštija vukla novac od njegove prodaje karavandžijama. Trebala je dakako i ona sijena za ishranu vlastite stoke. Bilo je u cijeloj gospoštiji oko 230 rali zemlje koja nije podlijegala zemljarini. Znatan dio te zemlje (180 rali) iskorišćivala je gospoštija u vlastitoj režiji, dok je manji dio predan na iskorišćivanje oficijalima, župniku i dr. Teško je pouzdano ustvrditi koliko je od te gospoštijske zemlje bilo pod sjenokošama, a koliko pod oranicama. Zbog toga ne možemo navesti ni broj robotnika koje su kmetovi morali dati za taj posao. Sigurno je da su oni morali obaviti posao u cijelosti i besplatno.

Gospoštiji i višim trgovačkim organima (Trgovačkoj intendanciji i Komori) bilo je posebno stalo da se promet na Karolini nesmetano odvija zimi. Upravo je stoga urbarom utvrđena obaveza podložnika da

<sup>77</sup> Čl. 10.

<sup>78</sup> Čl. 10/4.

na svojim dionicama, prema potrebi, čiste snijeg. Snijeg je bio jedna od najvećih prepreka prometu na Karolini. Broj radnika koje su kmetovi morali besplatno dati za to ovisio je o vremenskim prilikama. Kmetovima nije taj posao padao tako teško, kao npr. košenje livada, jer je promet na Karolini davao i njima priliku da prijevozom i prijenosom robe dođu do zarade i novca.

Besplatnim radom osigurala je gospoštija košnju sjenokoša, čišćenje snijega na Karolini i besplatnu ekspediciju pošte unutar nje. Dok je gospoštija s jedne strane smatrala izvršavanje tih poslova za sebe važnim, dotle je s druge strane držala da zbog njihova sezonskog i povremenog karaktera, neće jako opteretiti kmetove.

Za rad na gospoštijским zgradama urbar je utvrdio nagradu. Ta odredba ne smije se shvatiti suviše restriktivno, jer je u praksi mogla gospoštija, uz iste uvjete, obavljati robotom i druge poslove. U našem slučaju ona za to nije imala potrebe, jer nije izvodila pothvate koji bi zahtijevali više robote.<sup>79</sup> Urbar je donio samo okvirnu odredbu, a pojedivosti i obavljanje posla ostavio je internim propisima gospoštije. Iz njega se jasno ne može razabrati po kojem se kriteriju imala odmjeraivati i tražiti robota od podložnika. Jedino za robotu koja se davala za gospoštijske zgrade bijaše utvrđeno da je moraju vršiti »svi podložnici«. Tu je dakle uzet personalni kriterij, pri čemu su dakako uvažavali spol i dob.

Učinjena je ta fakultativnost koliko poradi gospoštije i kmetova toliko i poradi prometa na Karolini. Naime, gospoštija se nije morala bojati da ne će doći do radne snage za svoje potrebe, a isto tako na strani kmetova otpao je razlog strahu da će robota biti samovoljno uvećavana, jer se otad za nju moralo plaćati. Utiskivanjem novca između jedne i druge strane dobila je robota drugačiji sadržaj. Takvo tretiranje pospješilo je kontraktualne poslove ne samo između kmetova i raznih poduzetnika (trgovaca i prevoznika na Karolini) van gospoštije već i između nje same i kmetova. Kmetovi su počeli utjecati na način obavljanja poslova i cijenu (ipak ne u onolikoj mjeri kao u Vinodolu).

Robota se, prema tome, preobražava. Ona otada nosi, pored klasičnih prinudnih atributa, i jedan novi, stimulativni – novčanu nagradu. Robota i sama odrada robote postavljena je u gospoštiji elastično, da se kmetovi ne opterete (za to nije bilo ni potrebe) i da im ostane što više slobodna vremena, kako bi se maksimalno angažirali u promicanju prometa na Karolini.

Kvantitet robote kako za čitavu gospoštiju tako i za svakog pojedinog kmeta bio je znatno niži negoli na inokosnim feudalnim imanjima; jedino su u tom pogledu bolje stajali Vinodolci.

<sup>79</sup> »Oltre questi numeri di case si ritrovano ancora altre edificij dominali. La casa di guardia, la stalla della pecoraria per l'avanti appartenente alla Compagnia di Tennesvar, il granaro dominale, di molini dominali, la sciega di tavole, il magazzino per le merci, e la chiesa.«

Prema urbaru kmetovi imaju pravo na građevno i ogrjevno drvo iz gospoštijских šuma, ali samo za vlastite potrebe. Komora je posebno zainteresirana za šumski fond, jer iz komercijalizacije drveta izvlači novac. Stoga je ona urbarom zabranila svojevoljnu i neracionalnu sječú drveta; kmetovi mogu sječú samo ono drvo koje će im doznačiti gospoštijski oficijali.<sup>80</sup>

U urbaru nema ništa o servitutu paše. Vjerojatno je to namjerno prepušteno internim propisima gospoštije i lokalnim običajima.

Sastavljači su urbara unijeli u nj i odredbe kojima se uređuju neki odnosi između upravitelja gospoštije i kmetova. Radi se zapravo o nagradama koje su se mogle ubirati za izvršene usluge,<sup>81</sup> i to:

a) za sastavljanje našastara prigodom svake promjene ide upravitelju 1% od nekretnina i pokretnina; ipak ta taksa ne smije prekoračiti 100 for.;

b) za kupoprodajnu ispravu valja položiti u pisarnu 1 for. 3 kr.;

c) za pisarsku pristojbu ide upravitelju 30 kr.;

d) za vjenčani list upravitelju 15 kr.;

e) za očevid na licu mjesta 34 kr.;

f) za doznaku nove zemlje od rali ide upravitelju 12 kr.

Kako su takve pristojbe (sportulae, hrv. uzgredice) bivale često predmet spora i zloupotreba između uprave i kmetova, urbarom se nastojalo to spriječiti i ukloniti.

Dakako, nas bi više od toga interesirala konkretna ovlaštenja upravitelja u upravno-sudskim i ekonomskim poslovima, ali o tome nema u urbaru nijedne norme.

### 3. Stanovništvo

Svakako je vrijedno dosadašnje rezultate (veličinu zemljišta, obaveze i dr.) ogledati u odnosu na stanovništvo, vanagrarnu radinost i stočni fond u gospoštiji.

Donosimo najprije pregled stanovništva (vidi tab. X).

Iz tablice X može se razabrati da je u gospoštiji bilo 56 muškaraca više negoli žena. Djece do 13 godina bilo je 288 ili 40% od svega stanovništva. Stanovnika preko 57 godina gotovo nema. Zanimljivo je da u Sušici nema oženjenih muškaraca od 14 do 25 godina. Razlog tome valja tražiti u činjenici da Sušičani osnivaju svoju egzistenciju na vanagrarnoj radinosti, a ne na prinosima zemlje. Rad van zemlje nije stimulirao sklapanje brakova. Naprotiv, zemlja je predstavljala uvijek neko stalno stanište. Prema tome ona stimulativnije djeluje na sklapanje brakova.

<sup>80</sup> »Wird denen Unterthanen die eigene Notdurft an Bau, und Brennen Holz in denselben Herrschaftlichen Waldungen verstattet, jedoch nicht durch willkürlichen Holzschlag, sonder gegen auf ihr Gebührliches anmelden zu dem betreffenden Beamten zu bescheidender Anweisung.« (čl. 2.)

<sup>81</sup> Čl. 6.

**TABLICA X**  
**Stanovništvo Trgonacke gosposcije\***  
 (po mjesecima)

Mjesto	kuća	obitelji s kućom	obitelji bez kuće	c. k. oficijali	gospoštijski služitelji	svećenici	d o b u k a												muški	ženski	Svega	Izdržava se od svoje zemlje						
							od 1 do 13 god.		od 14 do 25 godina		od 26 do 40 godina		od 41 do 56 godina		od 57 do 66 i više god.		Svega											
							muški	ženski	muški	ženski	muški	ženski	muški	ženski	muški	ženski	muški	ženski										
Mirkopaj	54	32	1	1	1	1	73	65	11	22	11	17	41	2	41	1	3	1	4	1			1	136	141	297	269	
Ravna Gora	18	17					11	17	2	3	2	1	9	2	8	5	5								33	33	66	42
Sušica	19	18					19	17		13	2	2	16	5	14	2	2								56	41	97	
Vrbovsko	48	45	5	1	1	1	42	39	5	33	6	16	29	5	34	1	12								129	104	233	216
Stari Laz	6	6					3	2	2		3		4		3										9	8	17	17
UKUPNO	145	138	6	2	3	3	148	140	20	71	24	38	99	14	100	9	22	1	13	2				383	327	710	511	

\* AB fasc. 60 (Summaria censitacione). (U ovaj je dokument, za razliku od urbara, mjesto i mjesto Sušica.)

Ne smije se potcijeniti ni drugi momenat, koji se sastojao u želji zemljoradnika (pa bio on i mali kmet) da stekne novih radnih ruku. Zbog toga on rano ženi mušku djecu, isto tako žensku rano udaje da se što prije oslobodi troškova koje je sobom donosila svaka udaja.

U ovoj je gospoštiji natalitet (21‰) i mortalitet (8‰) niži negoli u primorskim kaštelanatima (stvarni je prirast niži 13‰ : 17‰).

	Rodeni		Umrli		Doseljeni	
	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.
Mrkopalj . . . . .	4	2	1	1		
Ravna Gora . . . . .	1				6	6
Sušica . . . . .	1	2	1		4	
Vrbovsko . . . . .	2	2	2	1		
Stari Laz . . . . .	1					
S v e g a	9	6	4	2	10	6

Godišnji je prirast stanovništva u gospoštiji iznosio 9 osoba porodom i 16 osoba useljenjem.

Broj kuća i obitelji gotovo usporedo raste. To je doba kolonizacije te gospoštije kada viša vlast pomaže naseljavanje i izgradnju novih kuća.

Svakako među najdragocjenije podatke koje donosi tablica X valja ubrojiti one koji se odnose na materijalne izvore i gospodarsku orijentaciju stanovništva. Prema tim podacima:

Od zemlje je živjelo stanovnika:<sup>83</sup>

Mrkopalj . . . . .	90%
Ravna Gora . . . . .	63%
Sušica . . . . .	—
Vrbovsko . . . . .	92%
Stari Laz . . . . .	100%

Iz toga se jasno vidi gdje je i koliko stanovnika živjelo od zemlje, a gdje je i koliko ih je bilo upućeno na vanagrarnu djelatnost.

S obzirom na tako visok postotak stanovništva koje se u cijelosti ili djelomično izdržavalo od zemlje važno je utvrditi koliko je zemlje dolazilo po stanovniku:

<sup>83</sup> »Tuti questi s'alimentano dalle loro terre senza altro impiego.« (Ibidem).

Mrkopalj	3 rali	649 hvati
Ravna Gora	2 „	839 „
Sušica	— „	— „
Vrbovsko	3 „	315 „
Stari Laz	4 „	1130 „

Bez obzira na vrstu zemlje, njenu dostupačnost i smještaj, obradivost i bonitet podložnici su nove gospoštije bili prilično povoljno, za ondašnje prilike, snabdjeveni zemljom.

Jedino su kmetovi, kako smo već istakli, Ravne Gore bili u tom pogledu prikraćeni; njihov je zemljišni fond bio relativno manji negoli u ostalim mjestima i nije im pružao suviše povoljne uvjete za život.

No, s obzirom na veličinu zemlje Trgovačke gospoštije, njenih pojedinih mjesta, zatim svakog pojedinog kućegazde izlazi da je zemlje bilo više i da je više otpadalo na kućegospodara negoli u primorskim kaštelanatima. Ono što je bilo pravilo u primorskim kaštelanatima, da je na kućegazdu dolazilo 1–2–3 rali zemlje, to je u Trgovačkoj gospoštiji bio *izuzetak*. Ali sama obrada zemlje bila je na višoj razini u Hrv. primorju nego u Trgovačkoj gospoštiji.

#### 4. Stočarstvo

Stočarstvo je u novoj gospoštiji igralo veoma važnu ulogu u održavanju života kmetova. Iz stočarstva su oni crpili jedan dio svakodnevnne hrane, sirovine za odjeću i obuću, izbijali novac, i napokon, bez stoke se nije dala zamisliti iole bolja obrada zemlje. Njen prinos je uvelike ovisio o količini i vrsti stoke.

TABLICA XI  
*Stočni fond Trgovačke gospoštije*

Mjesto	konja	volova	krava	teladi	ovaca	Svega
Mrkopalj	35	180	110	92	1166	1583
Ravna Gora		18	19	5	62	104
Sušica	1	9	12	1		23
Vrbovsko	19	129	43	35	399	625
Stari Laz		28	5	2	60	95
Ukupno	55	364	189	135	1687	2430

U ovoj je gospoštiji također poklonjena, kao i u primorskim gospoštijama, velika pažnja radnoj stoci (konjima i volovima). To je posve razumljivo, jer je promet na Karolini pružao široke mogućnosti za kirijašenje i zaradu. Kmetovi su vukli znatne prihode iz toga posla.

I trgovački elementi, a napose sama gospoštija, bijahu jako zainteresirani za solidni stočni fond kmetova, jer je to, između ostalog, bio preduvjet da se normalno i redovno odvija promet (prijenos robe) na Karolini. Zbog toga je napokon bila uglavnom stvorena gospoštija. Premda se u svim mjestima forsiralo uzgajanje stoke, u tome oni ipak nisu postigli istu razinu ni po vrsti ni po broju stoke, kako se to može razabrati iz ove tablice:

TABLICA XII  
Distribucija stoke Trgovačke gospoštije po stanovniku, kući i zemljištu

Mjesto	Dolazi na	S t o k a					S v e g a	
		konja	volova	krava	tebadi	ovaca	krupne	sitne
Mrkopalj	stanovnika	0,12	0,61	0,38	0,31	4	1,42	4
	kuću	0,69	3,46	2,11	1,77	22,42	8,03	22,42
	ral zemlje	—	—	—	—	—	0,39	1,10
Ravna Gora	stanovnika	—	0,29	0,30	0,07	0,97	0,66	0,97
	kuću	—	1	1,06	0,27	3,44	2,33	3,44
	ral zemlje	—	—	—	—	—	0,24	0,35
Sušica	stanovnika	—	0,09	0,12	—	—	0,21	—
	kuću	—	0,47	0,63	—	—	1,10	—
	ral zemlje	—	—	—	—	—	—	—
Vrbovsko	stanovnika	0,08	0,55	0,18	0,15	1,71	0,96	1,71
	kuću	0,42	2,86	0,95	0,77	9	5	9
	ral zemlje	—	—	—	—	—	0,30	0,52
Stari Laz	stanovnika	—	1,65	0,30	0,11	3,53	2,06	3,53
	kuću	—	4,66	0,83	0,33	10	5,32	10
	ral zemlje	—	—	—	—	—	0,41	0,71

Iz tablica XI i XII jasno se razabire da su kmetovi posebnu pažnju posvetili stoci krupnog zuba, premda su bili uvjeti relativno povoljniji za uzgajanje sitne stoke. Bilo je to uvjetovano posebnim okolnostima u kojima se nalazila gospoštija.

Stočarstvo je bilo izdašan izvor iz kojeg su kmetovi crpili velike prihode za održavanje sebe i svojih porodica.

Ako se uporedi tablica XII s tablicom VI, onda će se vidjeti da je stočni fond ove gospoštije, bilo da ga promatramo u odnosu na broj stanovnika ili po broju kuća, jači od stočnog fonda primorskih kaštelanata.

Isto se tako može na tablici XII vidjeti tijesna povezanost i uzajamno djelovanje između stoke i zemlje. Međuzavisnost je tu očita. Eklatantan primjer za to pruža Ravna Gora, čiji relativno manji zemljišni fond odgovara relativno manjem stočnom fondu.

### 5. Neagrarna djelatnost

Kmetovi su u novoj gospoštiji uglavnom održavali svoju materijalnu egzistenciju ratarstvom i stočarstvom, ali pošto svi podložnici nisu dobivali u dovoljnoj mjeri materijalnih dobara iz ratarstva i stočarstva, neki su bili upućeni na druge izvore – na vanagrarnu radinost. U tome su pojedina mjesta učestvovala ovako:<sup>84</sup>

TABLICA XIII

Stanovništvo Trgovačke gospoštije u neagrarnoj radinosti

Mjesto	zanatlije										sluge		radnici i majstori		Svega
	tesari	obučari	stolari	potkivači	kolari	bačvari	ranarnici	mlinari	pečkari	mesari	muški	ženski	u »tvornici« stakla Sušica	u tvornici potaše (di Podasch) Ravna Gora	
Mrkopalj											17	11			28
Ravna Gora	1	1				1	1			1	3	4		12	24
Sušica			1	1	1			2			7	3	82		97
Vrbovsko	1			1							7	8			17
Stari Laz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ukupno	2	1	1	2	1	1	1	2	—	1	34	26	82	12	166

Gotovo se 23% od svega stanovništva bavi i izdržava zanatstvom, služenjem i nadnicom. To su oni u čijem materijalnom životu zemlja i stočarstvo tvore supsidijarnu ili veoma tanku materijalnu podlogu. Potkrepljuju to podaci za Ravnu Goru i Sušicu. Kmetovi su Ravne Gore prisiljeni manjak zemlje i stočarstva kompenzirati zanatom i nadnicom u »tvornici« potaše.

<sup>84</sup> Ibidem.

U još većoj mjeri vrijedi to za stanovnike Sušice. Za njih je staklana Čeha F. Antuna Holuba bila isto što je za kmetove Starog Laza bila zemlja i stočarstvo (od kojih su se izdržavali 100%). Ali razlika među njima nije bila samo u izvoru egzistencije već donekle i u pravnom položaju.

Ovdje, dakako, nisu navedeni svi oni izvori vanagrarne djelatnosti iz kojih su kmetovi povremeno i sezonski crpili materijalna sredstva. Po indirektnim se podacima ne može dobiti tačna slika toga, ali je gotovo pouzdano da se kmetovi sve više okreću neagrarnim poslovima, kao da su im rentabilniji negoli agrar.

## 6. O stepenu zavisnosti kmetova

Iz svega izlazi da materijalna osnovica kmetova Trgovačke gospoštije nije bila suviše tanka.

Njihova gospodarstva nose doduše obilježja naturalnog privredivanja, ali ona su istodobno znatno uvučena u robno-novčane odnose, tako da se u njima isprepliću kako prirodni elementi tako i robno-novčani odnosi, što čini njihovu strukturu mješovitom.

Teže je, međutim, tačno iznijeti i definirati društveni i pravni položaj kmetova. S pravom bi se moglo očekivati da se odgovor na to može naći u urbaru gospoštije. Nažalost nije tako. U njemu, kao i u mnogim tadašnjim urbarima (naročito specijalnim), ne daje se na to izravan odgovor. Zato je on izostao i u našem slučaju.

U pomanjkanju direktnog odgovora o statusu kmetova koristi se jedino činjenični materijal o životu njihovu kao i druge razne okolnosti.<sup>85</sup> Činjenični materijal koji smo iznijeli o tome pruža uporište da se dobije približna slika o položaju kmetova gospoštije.

Premda su kmetovi stvarnopravni ovlaštenici, uzufruktuari zemljišta u najširem smislu te riječi, ostavljena im je široka mogućnost da ga, uz odobrenje gospoštije, prodaju, kupuju i zalažu. Glavno je pritom da se ne umanje obaveze prema gospoštiji. Količina i kakvoća obaveza mora ostati ista ma kakvi se odnosi stvarali zbog zemlje među kmetovima. Ostavljena im je isto tako »neograničena oporučna raspoložba pokretninama i nekretninama« (»...unbeschränkte testamentarische Disposition und freyen Verkauf ihrer Häuser und Gründe...« čl. 4). Pravo gospoštije, ošasnost, nastupa tek onda kada nema agnata i kognata.

Nadalje se veća ili manja zavisnost kmetova mjeri i ocjenjuje po veličini i vrsti podavanja, i činidbi koje moraju ispunjavati prema feu-

<sup>85</sup> Sušica za to pruža poučan primjer: ona je bila sastavni dio Trgovačke gospoštije i ipak je bila ispuštena iz urbara. Nije to, naravno, učinjeno slučajno. Razlog bijaše u tome što su stanovnici Sušice zasnivali svoju materijalnu egzistenciju na drugoj podlozi koja je prema tome uvjetovala drugačije tretiranje i ponešto drugačiji pravni položaj negoli to bijaše kod drugih stanovnika gospoštije (vidi bilj. 64).

dalcu. To je doista *centralno pitanje* u sklopu kmetско-feudalnih odnosa. Odatle je i počela reforma tih odnosa.

Urbar je to za ovu gospoštiju normirao veoma elastično. Iako nije utvrdio količinu robe koja se, uglavnom, imala platiti, po njenoj vrsti i namjeni pretpostavljamo da nije morala biti velika. Za kmetove je *to bilo najvažnije da im kao ljudima i kao poljoprivrednim gospodarima ostane što više slobodna vremena.*

Nije posve jasna ni kakvoća subordinacije kmetova prema upravitelju gospoštije kao neposrednom organu. U svakom su slučaju odnosi prema njima nosili više realna obilježja negoli personalna.

Upravitelj, istina, još nosi mnoge atribute i funkcije feudalnog gospodina, njegova vanekonomska prinuda nije malena. Ipak nije to ono što je bio samovoljni i neodgovorni feudalac. Upravitelj je više moderni birokrata negoli feudalac, i kao birokrata on postupa. Njegov vidokrug i interes prelazi okvire gospoštije. Svjestan je da pripada plejadi birokrata kao što je i sam, s kojima stoji u subordiniranom i koordiniranom odnosu; saznanje ili osjećaj da je službenik (organ) moćnog cara, onoga koji je ne samo poveo diskusiju o *olakšanju* položaja kmetova već je istovremeno učinio prve mjere u tom pravcu – uvjetovalo je i stvorilo kod njega drukčiji stav i odnos prema statusu kmetova, negoli je bio kod inokosnog feudalnog gospodina. To je posve razumljivo, jer je Dvor njemu i njemu sličnima namijenio ulogu da unosi i brani *novine* u kmetско-feudalnim odnosima, a inokosni su feudaleci, naprotiv, bili od samog početka protiv takvih novina i zahvata.

Pored tih i sličnih tendencija, koje provijavaju kroz sva urbarijalna akta, još su tri činioca utjecala na stvaranje povoljnijeg položaja kmetova ove gospoštije:

1. Radi promicanja trgovine između mora i hrv.-ug. unutrašnjosti (zbog čega je uglavnom stvorena i sama Trgovačka gospoštija) stvarani su na Karolini takvi uvjeti rada i života koji su blagotvorno djelovali i u životu kmetova.<sup>86</sup>

2. Civilna je vlast na tom području zamijenila vojnu, pa su civilni organi nastojali da ta vlast ne bude nepovoljnija za kmetove od bivšeg vojnog režima, iz kojeg su preuzeti.

3. U to vrijeme pada kolonizacija uz Karolinu, a posebno teritorijate gospoštije, pa se u interesu toga nastojalo privući i zadržati kmetove raznim ustupcima.<sup>87</sup>

Sve je to davalo poseban pečat statusu kmetova. Kmetovi se odseļjavaju i doseljavaju, nema krute adskripcije. Zemlja ih »veže« samo dotle dok ne ispune obaveze koje izlaze iz njena posjedovanja i plodouživanja. Jačala je njihova ličnost, porasla je njihova poslovna spo-

<sup>86</sup> Nije nam pošlo za rukom da iz dostupne dokumentacije tačno upoznamo stav kmetova prema prelazu iz vojnog u civilni režim. Neki indiciji upućuju na to da oni za svojim ranijim položajem nisu žalili.

<sup>87</sup> Johann von Szapary. Der Unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen. Nürnberg 1784.

sobnost, a njihova djelatnost bivala je slobodnija i manje obavita klasičnim feudalnim atributima.

Tu, kao i u Vinodolu, vanekonomska prinuda sa svojim administrativnim mjerama, dobivala je blaže oblike.

### III

#### ZAKLJUČAK

Naša dosadašnja analiza i njeni naprijed izneseni rezultati nameću, uglavnom, ove zaključke:

1. U razdoblju koje je neposredno prethodilo marijoterezijanskoj regulaciji nadležni faktori, kao što je istaknuto, ponijeti širim interesima i fiziokratskim učenjem i koncepcijama, vršili su registraciju i ocjenu materijalnih uvjeta života kmetova, zatim korigirali njihove obaveze na komorskim imanjima u Vinodolu i Gorskom kotaru. Činilo se to, dakako, ne iz nekih dubokih humanih pobuda prema kmetsko-plebejskom elementu, već prije svega iz gospodarske i političke računice koja je tada vladala mislima i akcijama određenih dvorskih krugova i njihovih privrženika. Pa ipak taj je *aktivitet*, koji se ispoljavao u ovoj ili onoj mjeri, bio tada na crti društvenog kretanja, te stoga njegovi društveni učinci, iako ponekad neznatni, nisu izostali. Zahvati, dakle, koji su činjeni i koji su unosili izvjesne novine, pokazivali su na svom dugom evolutivnom putu gradaciju u svom radikalizmu.

2. Iako je gospodarski život bio sve jači i čvršći, a pravni poredak sređeniji, životni uvjeti kmetova bili su još uvijek opterećeni nizom raznorodnih socijalnih i prirodnih teškoća,<sup>88</sup> kojima su se oni odupirali i kao žilavi i radini ljudi nastojali ih ublažiti, a poneke i ukloniti. U tim i takvim uvjetima nalazili su kmetovi tri glavna izvora: zemlju, stočarstvo i vanagrarnu radinost – iz kojih su oni crpili materijalna dobra za održavanje svoje egzistencije kao i svoje porodice. Gotovo su svi stanovnici crpili istodobno materijalna sredstva iz dva ili iz tri izvora. Malo ih je bilo koji su zasnivali svoju egzistenciju samo na jednom izvoru. Samo se po sebi razumije da zemlja, stočarstvo i neagrarna radinost nisu bili u svako doba i u svakom mjestu *podjednako* važni za sve stanovnike. Zbog sticaja raznih okolnosti nisu ti izvori svojim

<sup>88</sup> Gotovo sva mjesta u Vinodolu u više navrata ovako su otprilike prikazivala svoje nevolje: »Afflictus vitae status, quem ob saxum montibusque circumdatum terrae situm, ac alia aerea clementa, nimirum ventorum vehementiam signanter Boreae, qui nos ita in consternationem ponere, et affligere solet quod illam, utut exitum jam exeret grani quantitatem nobis a Deo erga sanguineum sudorem nostrum elargitam decutere, et devastare assoleret« (Conscriptiones partium Maritimarum). Dodamo li još k tomu epidemije, glad, koja je npr. god. 1765. tako teško pogodila čitavo stanovništvo Hrvatskog primorja da je bila potrebna intervencija iz centra (AB fasc. 22, 23), zatim nameti i sl., razumljive su onda teškoće kmetova, kojih nije bilo malo.

opsegom, a ni svojom izdašnošću *tvorili* bogat život naših kmetova. Ali sama mogućnost održavanja života iz više izvora, ma koliko bila ona i skromna, činila ga je opet relativno snošljivim, ukoliko nije bilo ovčih prirodnih i socijalnih nevolja i nesreća.

3. Zemljišni fond nije bio posvuda jednak ni po svojoj količini ni po svojoj kakvoći.<sup>89</sup> Primorske gospoštije imale su manje površine koristonosne zemlje nego Trgovačka gospoštija. Nije u tom pogledu bilo samo razlike među gospoštijama i pojedinim mjestima, već su i unutar samih gospoštija i mjesta posjedovali i iskorišćivali kmetovi različite količine zemljišta. Zemlje, kao osnovnog proizvodnog sredstva, kmetovi su u primorskim kaštelanatima posjedovali malo, a napose obradive,<sup>90</sup> prema tome ona nije bila suviše široka materijalna osnova u njihovu životu. Kmetovi pak Trgovačke gospoštije posjedovali su i raspolagali većim površinama zemljišta.<sup>91</sup> Ali razina obrade, stepen iskorišćivanja zemlje bio je veći u Vinodolu nego u Gorskotaru. Posvuda su kmetovi ulagali velike napore da podignu prinos zemljišta. Međutim, stajale su tome na putu velike prepreke, koje nisu bile samo u malim površinama zemljišta, u njegovoj razdrobljenosti, u njegovu smještaju po raznim oblicima tla, već i u elementarnim nepogodama (ekstremnim temperaturama, oštrim vjetrovima, hipertrofiranim ili škrtim oborinama). Na svemu tome marljive ruke naših kmetova nisu mogle puno izmijeniti. Oni su se više prirodni akomodirali nego su na nju utjecali. U okviru svojih mogućnosti uzgajali su svega pomalo, povrtlarske kulture, vinovu lozu, bijele žitarice, kukuruz i dr.

Iako zemlja nije bila uvijek i za sve izdašan izvor u egzistenciji kmetova, ipak su se oni, ma kako često i dugo boravili van nje, vraćali na zemlju, u kuću, i tu provodili najveći dio svoga života.

4. Stočarstvo je tvorilo prilično solidnu osnovu u egzistenciji kmetova, čijem su razvitku i uzgajanju oni posvetili i odgovarajuću pažnju. U tome ih je donekle pomagala i država iz svojih širih (izvoz stoke i opskrba vojske mesom) i užih interesa (prijenos i prijevoz robe na Karolini i sl.). Uzgajalo se stočarstvo pretežno na ekstenzivnoj osnovi. Zato se može i razabrati da je njegov fond bio jači tamo gdje su takvi uvjeti bili obilniji. Ono je po svom broju i po svojoj vrsti i sorti variralo od mjesta do mjesta, pa i unutar istog mjesta po kući i kmetu. U Mrkoplju je, npr., otpadalo na svaku kuću 8 kom. krupne i 22 kom.

<sup>89</sup> »Dominium Bribiriense, habet terras bonas...«, »Pagus autem Crikvenicza... habet terras pessimas...« (Arhiv JAZU XV 25/D I 1 i 4).

<sup>90</sup> »Et quemadmodum partes illae Maritimae ex frequentiori numero lapidum, et vineae petrae in nonnullis locis soli strictioris et angustioris essent, ita in iisdem nec aratrum, nec curvus dabilem sunt, sed loco aratri ligonibus totus labor perficitur, et oneribus frumentum, foenum, et ligna deportantur, hinc conformiter ad instructionem Regni conscriptio haec talismodi partibus fieri nequiiuit, sed novam ideam deputati conscriptores arripere debuerunt« (Conscriptiones...).

<sup>91</sup> Pa i tu su se stanovnici uz ratarstvo bavili stočarstvom i vanagrarnom radišnošću: »...Bauern... , welche ihre Nahrung durch den Feldbau, das Fuhrwesen, und Wald-Verdienst dann die Vieh-Zucht gewinnen.« (Vidi bilješku 58.)

sitne stoke, što je za ono vrijeme tvorilo u kmetском gospodarstvu vanredno široku materijalnu bazu za njegov opstanak i razvitak. Naprotiv, na Trsatu otpadalo je na kuću 0,61 kom. krupne i nešto preko 2 kom. sitne stoke.

Od stoke su kmetovi dobivali materijalna dobra za održavanje svoga svakodnevnog života; pomoću stoke su dolazili najviše do novca, bilo kao radnom stokom (na Karolini i u drugim pothvatima) bilo kao komercijalnim objektom. Upravo stokom su oni ponajviše otvorili svoje gospodarstvo tržištu, njegovim zakonima i hirovima, njome su bivali sve više povezivani s robno-novčanim strujanjem i odnosima.

5. Neagrarna radinost igrala je manje više u svim mjestima veoma značajnu ulogu u životu stanovništva.<sup>92</sup> U kojoj su mjeri stanovnici bili orijentirani na neagrarnu radinost, u kojoj su mjeri vezali svoju egzistenciju za nju, zavisilo je o količini zemlje i stoke, o broju čeljadi u kući, o razini potrebâ i o mogućnostima zarade u raznim nepoljoprivrednim djelatnostima. Nisu oni bili samo ekonomski upućivani na vanagrarnu radinost radi sticanja materijalnih dobara, već ih je ona privlačila svojim bezličnim oblikom najma, blažim ili gotovo nikakvim oblicima lične zavisnosti.

Društveno-ekonomski učinci vanagrarne radinosti bili su mnogostruki, ona je rastakala autarhično privređivanje kmetova, oslobadala ih krutog feudalnog konzervatizma, otvarala im vidike i perspektive, produbljavala raslojavanje među njima (i drugim slojevima stanovništva), povezivala ih za tržište, stvarala osnovu za izrastanje novih tendencija i za nastajanje novih odnosa, pospješavala *defeudalizaciju* čitave tadašnje naše društveno-ekonomske strukture.

6. Pođavanja su tvorila suštinu odnosa između Komore kao feudalca i njenih organa s jedne, i kmetova, kao neposrednih obrađivača zemlje, s druge strane. Zasnivana na raznorodnim objektivnim faktorima, podvrgnuta sukobima subjektivnih interesa, ona su i vremenski i mjesno varirala kako po svojoj količini tako i po svojoj kakvoći. Prema tome i njihova težina bila je promjenljiva, ali za kmeta gotovo uvijek dovoljno teška. Ona su kočila razvitak njegova gospodarstva, sapinjala njegovu aktivnost, umanjivala njegovu ličnost.

Kmetovi su za iskorišćivanje zemljišta davali sva tri oblika rente, radnu, naturalnu i novčanu. Međutim nadležni organi inspirirani dugoročnom svojom gospodarskom politikom, potaknuti širim prohibicima, navedeni konkretnim svojim pothvatima i sl. učinili su u tome korekcije. Naime, ugovorima za primorske kaštelanate, a urbarom za Trgo-

<sup>92</sup> »Dominium Tersactense posset poni ad primam classem, quia inhabitatores ejusdem habent in Vicinia civitatem Fluminensem, et illam Bogatellam vini bene vendere possunt, et etiam squirere aliquid a Fluminensibus« (Archiv JAZU XV 25/D I 1 i 4); na drugom mjestu za kaštelanat bakarski konstatirano je ovo: »Der zweite Gegenstand meiner widrigen Betrachtung ist, dass die sämmentlichen Insassen dieses Castellnats ihre Haupt Nahrung nicht in dencu Weingärten Gründen, sondern durch ganz verschiedene Industrie, worzu Sie Gelegenheit zum Geld verdienste haben, sich erhalten.« (Vidi bilješku 46.)

vačku gospoštiju zamijenjena je radna renta za novčanu ili je svedena na minimum (npr. u Trgovačkoj gospoštiji gdje se imala obavljati uz naknadu).<sup>93</sup> Potiskivanje robote iz odnosa komorsko-kmetских (u Vinodolu) svakako je činilo te odnose snošljivijim, uklonjen je ili je barem uvelike umanjena jedna elemenat koji je potencijalno podržavao trvenja i sukobe između kmetova i Komore, a sukobi su redovno remetili normalni tok proizvodnje, od čega su jedna i druga strana imale štetu. Otada je, gotovo, posvuda prevladavala novčana renta. Time su obaveze i odnosi između kmetova i Komore dobivali drugačiji, novi sadržaj. Način eksploatacije počinje se razvijati u smjeru jačanja inicijative i samostalnosti neposrednih proizvođača i u zamjenjivanju arhaičkih i primitivnih oblika eksploatacije naprednijim i po kmetove blažim oblikom. Dati su time jaki *impulsi* za progresivnu metamorfozu kmetско-feudalnih odnosa u Vinodolu i Gorskou kotaru. Podavanja nisu samo dobivala blaži oblik već i bijahu prilično čvrsto utvrđena u svojoj količini i kakvoći, tako da se kmet uvelike oslobodio pritiska neizvjesnosti, grubih zloupotreba i sitnih ucjena; on je otada mogao i kao čovjek i kao privrednik racionalnije koristiti svoje vrijeme, ekonomičnije i svrsishodnije voditi svoje gospodarstvo. To je vodilo također izvjesnom blažem i racionalnijem obliku vanekonomske prinude, koja se okreće više stvarnim odnosima, a manje ličnosti proizvođača.

U tom stanju i razvitku naziru se, s jedne strane, lagane tendencije uvećavanja podavanja u apsolutnom novčanom iznosu, a s druge, ono je stvaralo mogućnosti da se i kmet *okoristi* razvitkom proizvodnje. konjunkturu koju je privredni život sobom nosio, cijenama itd.

7. Stanovništvo se u svemu pokazuje kao veoma značajan i aktivan faktor, bilo da proizvodi, bilo da daje podavanja, bilo da nešto čini ili trpi. Odavno je to bilo noćeno i registrirano. Odgovorni činioци, nošeni ambicijama velikih pregnuća i velikih pothvata, kalkulirali su ljudskim elementom, a posebno na to bijahu upućivani ekonomskim i vojnim potrebama. Zaista, u to vrijeme padaju oveće mjere koje su smjerale na uvećavanje stanovništva. Rezultati nisu izostali. Analiza je pokazala da je stanovništvo raslo, a ponegdje se veoma brzo uvećavalo. Ono je i svojom kakvoćom evoluiralo, imovno je bilo prilično izdiferencirano,<sup>94</sup> poniralo dublje u društvene prilike, sticalo šire vidike i ovladavalo novim radnim iskustvom.

<sup>93</sup> Moglo se razabrati iz naše analize da su kmetovi u Vinodolu imali jači utjecaj na utvrđivanje svojih obaveza prema Komori i njenim organima nego li podložnici Trgovačke gospoštije. Ugovori, napose novljanske gospoštije, u kojima bijahu utvrđene njihove obaveze, nosili su, istina, više sa formalnog gledišta nego stvarnog, obilježja dvostranih akata. Naprotiv urbar Trgovačke gospoštije, pri čijem su sastavljanju također, ali u nešto manjoj mjeri, uzeli učešća podložnici, bio je jednostrani upravni akt. Nešto kasnije (1781) status je njihov bio znatno poboljšana kad su Mrkopalj, Ravna Gora i Vrbovsko podignuti na povlaštena mjesta, trgovišta (*sprivilegiata oppida*); tada su otpali ili su ublaženi neki atributi feudalnog podložništva.

<sup>94</sup> Raslojavanju su, pored ostalog, pridonijele sitne, ali korisne, egzempcije kojima su neki stanovnici (naročito u bakarskoj, novljanskoj gospoštiji, te u Mrkoplju, Ravnoj Gori i Sušici) bili oslobođeni ovih ili onih sitnih tereta. Ili su pak bili po-

Obimnijim strujanjem novca u sveukupnom životu stare su socijalne razlike lagano ustupale mjesto novima. Novac je, uz druge elemente, produbljavao imovne razlike, rastakao socijalnu strukturu pučanstva, mijenjao i preobražavao odnose između podložnika i Komore. Starih tradicionalnih odnosa bilo je sve manje.

Materijalni izvori života, stepen i oblik eksploatacije uvjetovali su slabiji ili jači socijalno-ekonomski položaj naših kmetova na komorskim imanjima u Vinodolu i Gorskom kotaru.

vlašćeni da na ovaj ili onaj način stiču materijalna dobra. Obično su takvi povlaštenici izrastali u potencijalne buduće buržoaske nosioce. Oni se susreću kao državni službenici, gosposkijski oficijali, zakupnici regalija, te kao razni *privredni poduzetnici* na kopnu i moru.

#### *Zusammenfassung*

### DIE FEUDALEN LEIBEIGENENVERHÄLTNISSE AUF DEN KAMMERGÜTERN IN VINODOL UND IM GORSKI KOTAR UNMITTELBAR VOR DER MARIATHERESIANISCHEN REGELUNG

In seiner Studie deutet und beurteilt der Verfasser die auf den Kammergütern von Vinodol und im Gorski Kotar hinsichtlich der leibeigenen Bevölkerung (von 1750–1775) herrschenden Gesellschafts- und Wirtschaftsverhältnisse.

Aus der Arbeit geht hervor, dass sich zu jener Zeit ein Aufleben der Wirtschaftsverhältnisse einstellte und das Verhältnis zwischen den Leibeigenen und der Kammer (deren Organen) geregelt wurde. Dennoch aber waren die Lebensbedingungen der Bevölkerung auf den Kammergütern auch weiterhin grossen Schwierigkeiten ausgesetzt, die zu mildern oder gar zu beseitigen die Leibeigenen als arbeitender Stand stets bestrebt waren. Unter den obwaltenden Umständen fanden die Leibeigenen drei Haupterwerbsquellen: die Bodenbestellung, die Viehzucht und die nichtagrarisches Beschäftigung, aus welchen sie die Mittel zur Bestreitung ihres Lebensunterhalts schöpften. Grund und Boden, Viehzucht und ausserlandwirtschaftliche Betätigung waren für die Gesamtbevölkerung nicht zu jeder Zeit und an jedem Orte von gleicher Bedeutung und von gleichem Ausmass. Diese drei Erwerbsquellen wechselten ihrem Umfang und ihrer Ergiebigkeit nach sowohl örtlich wie zeitlich. Sie gaben keine Grundlage zur Erlangung von Wohlstand ab, aber allein schon die Möglichkeit einer Betätigung in dreierlei Erwerbs-

zweigen machte das Leben der Leibeigenen einigermaßen erträglich, wofern keine grösseren Naturkatastrophen oder soziales Unheil eintraten.

Der Bodenfond war weder seinem Umfange noch seiner Güte nach überall der gleiche. Die küstenländischen Domänen verfügten über kleinere Flächen nutzbaren Bodens, als es bei den Handelsherrschaften der Fall war. In dieser Hinsicht gab es nicht nur Unterschiede zwischen den einzelnen Herrschaften und Ortschaften, sondern auch innerhalb der Herrschaften und Ortschaften waren den Leibeigenen verschieden große Grundstücke zur Nutzung überlassen. In den küstenländischen Kastelnaten verfügten die Leibeigenen nur über wenig Grund und Boden als grundlegendem Produktionsmittel, und zwar besonders über wenig bestellbaren Boden, so daß ihnen dieser keine sehr breite materielle Grundlage für den Lebensunterhalt bot. Die Leibeigenen der Handelsherrschaften besaßen und nutzten größere Bodenflächen. Der Grad der Bodenbestellung und -nutzung war ein höherer in Vinodol als im Gorski Kotar.

Die Viehzucht bildete eine ziemlich solide Existenzgrundlage für die Leibeigenen, weshalb diese der Entwicklung und Förderung der Viehzucht die nötige Aufmerksamkeit entgegenbrachten. Darin fanden sie Unterstützung auch seitens des Staates, die dieser der Viehzucht aus seinen eigenen weiteren und engeren Interessen zuteil werden liess. Die Viehzucht wurde vorwiegend auf extensiver Grundlage betrieben. Sie deckte in weitem Masse den täglichen Eigenbedarf, warf aber auch das meiste Geld ab, sei es dass das Vieh als Zugvieh oder als Handelsobjekt verwendet wurde.

Die nichtlandwirtschaftliche Tätigkeit spielte mehr oder weniger bei allen Herrschaften eine bedeutende Rolle im Leben der Bevölkerung. Diese war darauf nicht nur zwecks Erhöhung ihres Einkommens angewiesen, sondern fand sich davon auch wegen des unpersönlichen Lohnverhältnisses und der gemilderten oder gar ganz fehlenden persönlichen Abhängigkeit angezogen. Die sozialen und wirtschaftlichen Auswirkungen der ausseragrarischen Tätigkeit waren vielfältig: diese zersetzte die autarke Form des Wirtschaftens bei den Leibeigenen, befreite sie vom starren feudalen Konservativismus, eröffnete neue Ausblicke und Perspektiven und beschleunigte die Entfeudalisierung unserer gesamten damaligen sozialwirtschaftlichen Struktur.

Zu jener Zeit ist auch ein Bevölkerungszuwachs zu verzeichnen. Der Landbevölkerung als bedeutendem aktiven Faktor des gesamten Gesellschaftslebens wurde alle Aufmerksamkeit geschenkt und sogar Massnahmen zu ihrer Vermehrung getroffen.

Das Wesentlichste im Verhältnis zwischen Kammer und Leibeigenen bildeten die Abgaben. Ihrer Bemessung lagen verschiedenartige objektive Faktoren zugrunde, doch wurde sie später von verschiedenen wider-

streitenden Interessen subjektiver Natur beeinflusst, so dass sich die Abgaben zeitlich wie örtlich nach Quantität und Qualität wandelten. Der Bodenzins wurde in dreierlei Form geleistet: als Arbeitskraft, als Naturalabgabe und als Geldsteuer. Hierbei nahmen die zuständigen Behörden im Sinne ihrer langfristigen Wirtschaftspolitik und ihres unmittelbaren Interesses allerlei Verbesserungen vor. Auf Grund der Verträge mit den küstenländischen Herrschaften und des Urbar mit der Handelsherrschaft wurde nämlich die Arbeitsdienstleistung gegen eine Geldrente eingetauscht oder auf ein Mindestmass herabgesetzt. Durch Ausschluss der Fronarbeit aus dem Kammer-Leibeigenen-Verhältnis gestaltete sich diese Beziehung erträglicher, da ein potentiell Element, das zu Reibungen und Konflikten führte, nunmehr beseitigt oder zumindest sehr verringert war. Seitler hat fast überall die Geldrente überhand genommen. Dadurch erhielten die Verpflichtungen und die Beziehungen zwischen Leibeigenen und Kammer einen anderen, einen neuen Inhalt. Die Ausbeutungsweise beginnt sich in Richtung auf eine Stärkung der Initiative und Selbständigkeit der unmittelbaren Produzenten zu entwickeln und strebt die Ersetzung der archaischen und primitiven Ausbeutungsarten durch fortgeschrittenere und für die Leibeigenen annehmbarere Formen an. Dadurch erhielt der fortschrittliche Wandel des Leibeigenen- und Lehnverhältnisses in Vinodol und im Gorski Kotar starke Antriebe. Die Abgaben nahmen nicht nur mildere Formen an, sie wurden auch quantitativ- und qualitativmässig mit hinreichender Genauigkeit festgelegt, so dass der Leibeigene nun zum größten Teil vom Druck der Ungewissheit, des groben Missbrauchs und kleiner Erpressungen befreit war. Seither konnte er als Mensch und als Wirtschaftler rationaler über seine Zeit verfügen und seine Hauswirtschaft ökonomischer führen.

In dieser neu entstandenen und im Entstehen begriffenen Lage deutet sich eine leichte Tendenz zur Erhöhung der Abgaben im absoluten Geldbetrag an, aber auch die realen Möglichkeiten für den Leibeigenen, Nutzen aus der Entfaltung der Produktion und aus der sich anbahnenden Wirtschaftskonjunktur zu ziehen.

TABLICA I

Broj kuća, obitelji, službenika, svećenika, trgovaca i stanovništva u šest komorskih kaštelanata (1770)<sup>6</sup>

Kaštelanat	samostani	kuće	obitelji s kućom	obitelji bez kuće	c. k. oficijali	gospoštinski služitelji	svećenici	osobe koje žive od vlastitih sredstava	trgovci	Dob, spol i bračno stanje puka																u k u p n o				
										od 1 do 12 god.		od 13 do 25 god.				od 26 do 40 god.				od 41 do 56 god.				od 57 do 66 i više god.				s v e g a		
										muški	ženski	m.		ž.		m.		ž.		m.		ž.		m.			ž.		muški	ženski
												oženjeni	neoženijeni	udate	neudate	oženjeni	neoženijeni	udate	neudate	oženjeni	neoženijeni	udate	neudate	oženjeni	neoženijeni		udate	neudate		
Trsat . . . . .	1	102	102	6		1	1			105	130	16	62	24	46	55	10	51	5	38	1	31	7	28	5	13	7	322	314	636
Bakar . . . . .		1030	1030	85	18	17	29		60	1100	995	134	410	142	363	506	56	502	71	251	20	245	79	220	46	188	145	2867	2730	5597
Hreljin . . . . .		480	480	8	3	3	4		12	422	430	97	129	136	105	221	20	225	21	119	10	103	35	73	18	74	54	1131	1183	2314
Vinodol <sup>6</sup> ) . . . . .	2	1089	1009	138	2	1	42	10	7	1019	860	117	400	142	279	413	71	463	68	265	30	234	81	167	81	139	225	2625	2491	5116
Bribir . . . . .		673	489	198	1	1	21			490	493	102	195	97	184	264	42	268	29	158	14	159	36	44	36	39	77	1368	1382	2750
Fužine <sup>7</sup> ) . . . . .		157	150	70	3	13	2			172	161	60	42	41	80	101	18	94	22	23	3	22	8	29		40	14	466	482	948
U k u p n o	3	3531	3260	505	27	36	99	10	79	3308	3069	526	1238	582	1057	1560	217	1603	216	854	78	794	246	561	186	493	522	8779	8582	17361

<sup>5</sup> Acta Buccarana (skraćeno = AB) fasc. 60-A. 1770. 31. XII - Državni arhiv Zagreb (skraćeno = DAZ). Pri sastavljanju spisa i izvođenju matematičkih operacija sastavljaču se potkralo nekoliko matematičkih grešaka. Nadalje, taj spis svojim kvantitativnim podacima ponešto odstupa od ranijeg sličnog spisa (Acta consilii regii Croatiae = ACRC fasc. 26 No 155 - DAZ), ali s obzirom na vrijeme, zatim na kriterije po kojima su koncipirani to sve ne umanjuje njegovu vrijednost za izučavanje i sagledavanje našeg predmeta u cjelini.

<sup>6</sup> Neki direktni i indirektni podaci koji se iskorišćuju u ovoj radnji obuhvaćaju sad širi, a sad uži pojam i opseg Vinodola. Nestalnosti njegova opsega naročito je pridonijela komorska administrativna podjela i povremene korekcije te podjele. Zbog

toga je otežana egzaktnija upotreba ovih ili onih podataka sa tog područja, jer se uvijek jasno ne razabire da li se oni odnose na širi ili uži opseg spomenutog područja.

<sup>7</sup> Detaljnije o fužinskom kaštelanatu vidi: Ivan Erceg, Prinosi za upoznavanje ekonomskog i pravnog položaja kmetova fužinskog kaštelanata u drugoj polovici 18. st. (Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 2, Zagreb 1959, str. 227-262). U ovom su radu istaknute Fužine, Lič i Lokve samo pri osvjetljavanju onih pitanja koja su se zasnivala na zajedničkim i nerazlučivim kvantitativnim podacima za sva komorska dobra u Vinodolu i Gorskom kotaru, ili ondje gdje se nastojalo komparacijom dobiti egzaktniji rezultat.



**TABLICA VII**  
*Podavanja u nozcu i naravi<sup>1)</sup>*  
 (mjere su uzete u saokruženim brojkama)

Vrsta podavanja	Trest				Bakar				Hreljin				Gričane, Belgrad i Kotor				Drivenik				Novi i Zagon				Bribir				Fužine				Lič				Lokve				Svega							
	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan	f.	kr.	vedro	vagan				
Zemljarina	77	53			102	59			252	46			345	10			149	4			115	26			285	58			45	52			131	11			40	51			1547	10						
Ognjišćina					83	7															303	44					102														386	57			102			
Robota					340	40			150				163	36			100				117	42			102																973	58						
Travarina, sulj									90	54			101	42 <sup>1)</sup>			95	31							145	41							50								483	48						
Daća:																																																
od ribolova													34				10	12																							44	12						
„ vina (gornica)			8		328	48				76					134				56						223																328	48	497					
„ ulja	11	20																																			11	20										
„ žita												120								41																					15							
„ krčme																													272								272											
<b>UKUPNO:</b>	<b>89</b>	<b>13</b>	<b>8</b>		<b>855</b>	<b>34</b>			<b>493</b>	<b>40</b>	<b>76</b>		<b>644</b>	<b>28</b>	<b>134</b>	<b>120</b>	<b>354</b>	<b>47</b>	<b>56</b>	<b>41</b>	<b>536</b>	<b>52</b>			<b>533</b>	<b>39</b>	<b>223</b>	<b>102</b>	<b>317</b>	<b>52</b>			<b>181</b>	<b>11</b>			<b>55</b>	<b>51</b>			<b>4063</b>	<b>7</b>	<b>497</b>	<b>263</b>				

1. K tomu još u naravi 105 ovaca.